

Sociaal en Cultureel Planbureau

Werkprogramma 2019

Sociaal en Cultureel Planbureau

Colofon

Het Sociaal en Cultureel Planbureau is een interdepartementaal, wetenschappelijk instituut, dat – gevraagd en ongevraagd – sociaal-wetenschappelijk onderzoek verricht. Het SCP rapporteert aan de regering, de Eerste en Tweede Kamer, de ministeries en maatschappelijke en overheidsorganisaties. Het SCP valt formeel onder de verantwoordelijkheid van de minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.

Het SCP is opgericht bij Koninklijk Besluit op 30 maart 1973. Het Koninklijk Besluit is per 1 april 2012 vervangen door de 'Regeling van de minister-president, Minister van Algemene Zaken, houdende de vaststelling van de Aanwijzingen voor de Planbureaus'.

Sociaal en Cultureel Planbureau
Den Haag, december 2018

Inlichtingen bij: Marjolijn Olde Monnikhof
DirectiesecretariaatSCP@scp.nl
(088) 9846 300
Bezuidenhoutseweg 30 | 2594 AV Den Haag
Postbus 16164 | 2500 BD Den Haag
www.scp.nl

Voorwoord

Het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) verricht sinds 1973 onderzoek naar de kwaliteit van leven in Nederland en hoe Nederlanders hun leefsituatie ervaren. De maatschappelijke ontwikkelingen zorgen voor continue veranderingen in het dagelijks leven die ook gevolgen hebben voor beleid en politiek. Soms op korte termijn, vaak ook op lange termijn. Met onder meer ons longitudinaal onderzoek naar sociale en culturele ontwikkelingen in ons land zijn we in staat om (middel)langetermijntwikkeling te duiden, bijvoorbeeld rond tijdsbesteding, mediagebruik, arbeidsmarktverhoudingen en vrijwilligerswerk. Daarmee dragen wij bij aan de wetenschappelijke onderbouwing van beleid en aan spiegels van en voor de samenleving.

Het SCP onderzoekt in de eerste plaats de kwaliteit van leven van Nederlanders vanuit een veelheid van invalshoeken. We werken, leren en zorgen de hele dag door en de manier waarop we dat doen verandert door de tijd. Technologie en economische conjunctuur spelen daarbij een grote rol, net als tradities en rolpatronen. Ze hebben invloed op ons niveau van welvaart, maar ook op het ervaren geluk van mensen. Daarbij onderzoekt het SCP in de tweede plaats welke groepen in de bevolking in- of uitgesloten worden, wie meer of minder deelt in welvaart en geluk en waar dat door komt. Leeftijd, geslacht, afkomst en seksuele geaardheid kunnen daarbij een grote rol spelen. In de derde plaats onderzoeken we op welke wijze collectieve arrangementen van overheden en door groepen burgers zelf voor zorg en ondersteuning zorgen, maar ook of en hoe de instituties van de democratische rechtsstaat tot rechtvaardige uitkomsten leiden. Kortom, het SCP kijkt niet alleen naar de kwaliteit van leven van burgers, maar ook naar de kwaliteit van onze samenleving.

Dit vertaalt zich in dit werkprogramma naar onderzoeksprioriteiten rond vraagstukken van opgroeien en leren, arbeid, inkomen en bestaanszekerheid, maatschappelijke participatie, gezondheid en welzijn, de relatie tussen formele en informele zorg, en waarden en zingeving in een duurzame samenleving. In dit werkprogramma staan de projecten die in 2019 ter hand genomen kunnen worden binnen de kaders van het budget en de capaciteit van het SCP. We houden ruimte voor tussentijdse verzoeken vanuit kabinet, parlement en samenleving, zoals bijvoorbeeld voor het verzoek vanuit de Tweede Kamer tot het verkennen van de betekenis van de demografische ontwikkelingen voor al de voornoemde vraagstukken. Dat laatste kan betekenen dat er nog nadere prioriteiten gesteld moeten worden, omdat de omvang van dit onderzoek nog niet te overzien is.

Het *Werkprogramma 2019* is tot stand gekomen op basis van de inventarisatie van kennisbehoeften van de departementen, signalen uit de politiek en de samenleving en een analyse van belangrijke maatschappelijke kwesties door het SCP zelf. Naast het wetenschappelijk onderbouwen van beleid heeft het SCP immers ook de taak om op onafhankelijke wijze maatschappelijke kwesties te agenderen die op de korte of middellange termijn de kwaliteit van leven van de Nederlandse burgers zullen raken. Dat doen we met dit werkprogramma opnieuw in 2019.

Prof. dr. Kim Putters

Inhoud

1	De SCP-benadering van maatschappelijke kwesties	5
1.1	Een veranderende context...	5
1.2	... en de veranderende kwaliteit van de samenleving	7
1.3	Samenhangende perspectieven op de veranderende samenleving	8
1.4	De lijnen van de onderzoeksprogramma's	14
1.5	Een brede blik op maatschappelijke vraagstukken	23
2	Werkprogramma 2019	26
2.1	Programma Inkomen en bestaanszekerheid	26
2.2	Programma Dynamiek op de arbeidsmarkt	28
2.3	Programma Opgroeien en leren	33
2.4	Programma Zorg en ondersteuning	37
2.5	Programma Gezondheid en welzijn	41
2.6	Programma Maatschappelijke participatie	46
2.7	Programma Waarden en zingeving	50
2.8	Programma Duurzame samenleving	53
3	Methodologie	56
3.1	Methodologische advisering en ondersteuning en methodologische onderzoek	56
3.2	Bronnen van gegevens voor SCP-onderzoek	56
3.3	Innovatie bij het SCP	57

1 De SCP-benadering van maatschappelijke kwesties

In het werk van het SCP staat de kwaliteit van leven van burgers in Nederland centraal. De planbureaufunctie van het SCP vraagt dat het zich vooral richt op het beantwoorden van meerjarige, strategische kennisvragen op sociaal en cultureel terrein. Daarnaast moet het ook ruimte bieden voor actuele, urgente vragen vanuit beleid en maatschappij, gezien vanuit een overkoepelende visie op het werkgebied. De verbanden tussen maatschappelijke domeinen als onderwijs, werk, gezondheid en maatschappelijke participatie zijn daarbij in toenemende mate van belang. Het SCP werkt over de domeinen heen en is in staat een integraal perspectief op de kwaliteit van leven van burgers in de Nederlandse samenleving te bieden. Het SCP is bij uitstek het instituut dat departementen en maatschappelijke organisaties op onafhankelijke wijze ondersteunt bij het vervullen van hun kennisbehoefte. Het beleidsgerichte en beleidsondersteunende wetenschappelijke karakter van het onderzoek bepaalt in grote mate het belang van het SCP. Om daaraan gestalte te geven richt het SCP zich de komende jaren in sterkere mate op het verkennen en analyseren van handelingsmogelijkheden voor het beleid.

In deel 1 van dit werkprogramma schetsen we de belangrijke actuele maatschappelijke en beleidsrelevante vraagstukken en de wijze waarop het SCP deze vraagstukken vanuit drie strategische perspectieven benadert. Vervolgens bespreken we de lijnen die daartoe de komende jaren in acht onderzoeksprogramma's worden gevolgd. Deel 2 geeft een overzicht van de projecten die het SCP in 2019 gaat uitvoeren; deel 3 geeft een overzicht van de activiteiten op het terrein van data en onderzoeksmethodologie.

1.1 Een veranderende context...

Nederland ziet zich gesteld voor veranderingen; de manier waarop beleid en burgers daarmee omgaan is bepalend voor de kwaliteit van het leven dat mensen kunnen leiden. De voornaamste veranderingen hebben betrekking op demografie, technologie, economie, sociale structuur, culturele en ideologische aspecten en de fysieke omgeving.

1.1.1 Demografische veranderingen

In demografisch opzicht valt te verwachten dat de bevolking – momenteel 17 miljoen inwoners – blijft toenemen, door de stijgende levensverwachting en een positief migratiesaldo. Het aantal huishoudens groeit: vergrijzing en individualisering zorgen voor meer alleenstaanden. Over de levensloop gezien wisselt het type huishouden waartoe men behoort mogelijk vaker. Ook de samenstelling van de bevolking zal hoogstwaarschijnlijk veranderen. Er komen meer ouderen en minder jongeren, en de etnisch-culturele diversiteit wordt groter. Dit roept nieuwe vragen op over de maatschappelijke gevolgen van die veranderende bevolking. De demografische ontwikkelingen kunnen lokaal uiteenlopen, bijvoorbeeld tussen relatief jonge en cultureel diverse grote gemeenten enerzijds en vergrijzende krimpregio's anderzijds. Dat werkt potentieel door in verschillen in het lokale voorzieningengebruik.

1.1.2 Technologische veranderingen

Nieuwe technologieën zijn eveneens een potentiële motor van sociale verandering. Zo kunnen robotisering en de opkomst van kunstmatige intelligentie de vraag naar arbeid en het aanbod van gezondheidszorg en ondersteuning doen veranderen. Een verlies aan routinebanen wordt mogelijk gecompenseerd doordat er nieuwe vormen van werk voor in de plaats komen; bovendien kunnen

menselijke en gerobotiseerde arbeid ook complementair zijn. Zulke ontwikkelingen beïnvloeden de manier van werken, de arbeidsverhoudingen en kunnen ook andere eisen stellen aan het onderwijs en het leervermogen tijdens de levensloop. Technologisering en robotisering in de gezondheidszorg kunnen er in de toekomst voor zorgen dat kwetsbare ouderen langer zelfstandig blijven wonen en dat zij thuis verpleegd en verzorgd worden in plaats van in het ziekenhuis of verpleeghuis.

De voortgaande digitalisering maakt andere en snellere vormen van communicatie tussen mensen mogelijk. Dat kan positief uitpakken als hierdoor nieuwe virtuele gemeenschappen en andere vormen van economische bedrijvigheid ontstaan, en burgers zich gemakkelijker kunnen organiseren in hun buurt of – op basis van gedeelde interesses, doelen en belangen – met mensen die op afstand wonen. Daar staat tegenover dat deze relaties en connecties ook minder intensief kunnen worden. Daarnaast biedt de voortgaande digitalisering meer selectiemogelijkheden om vooral contact te hebben met gelijkgestemden.

Ook communicatie met organisaties en instanties verloopt steeds meer online. Er wordt een sterker beroep gedaan op de digitale vaardigheden van burgers. Daarnaast scheidt de digitalisering nieuwe mogelijkheden voor gedragsbeïnvloeding; soms met goede bedoelingen, maar niet altijd in het belang van bijvoorbeeld de privacy van individuele burgers en de Nederlandse samenleving.

1.1.3 Economische veranderingen

Voor een open economie als de Nederlandse is mondialisering belangrijk: dit verschijnsel draagt bij aan de welvaart voor zover het handelsmogelijkheden bevordert. Tegelijkertijd is mondialisering niet onproblematisch, getuige de *offshoring* van werkgelegenheid, de invloed die mondialisering heeft op migratiestromen en de milieubelasting die ermee gepaard gaat.

Nederland heeft belang bij samenwerking op economisch en sociaal terrein in EU-verband, en die is ook van invloed op het leven van burgers: hun mogelijkheden tot reizen, in een ander land studeren, wonen en werken, en handel drijven (en de mogelijkheden van anderen om dat hier te doen).

De arbeidsmarkt is sterk in beweging. De hoge scholingsgraad van de Nederlandse bevolking maakt een verdere groei van de kenniseconomie en professionalisering van de beroepenstructuur mogelijk. Daarbij zou het accent kunnen komen te liggen op financiële en creatieve dienstverlening, en op een maakindustrie die is gebaseerd op complexe en schaarse technologische kennis. De flexibiliteit op de arbeidsmarkt is sterk toegenomen. Dit alles stelt hoge en deels andere eisen dan vroeger aan de kwalificaties van de beroepsbevolking, en vergt dat mensen ook na hun initiële scholingsfase hun kennis en vaardigheden op peil houden. Dit zal echter niet voor iedereen haalbaar zijn.

De toename van het aantal ouderen en de toegenomen levensverwachting zal doorwerken in de economische verhoudingen, het consumentengedrag, en de houdbaarheid en toereikendheid van pensioenen, zorg-, welzijns- en andere voorzieningen.

1.1.4 Sociaal-structurele ontwikkelingen

In de vroegere industriële samenleving was de beroepsklasse (bv. die van arbeiders, witteboordenwerkers, kleine zelfstandigen of fabrikanten) bepalend voor de levenskansen: het geld waarover men beschikte, de scholings- en carrièremogelijkheden. Door het afnemend belang van industriële handarbeid, de groei van postindustriële werk (managers, professionals en flexwerkers in de dienstensector) en het grotere aandeel van gepensioneerden en uitkeringsontvangers in de bevolking staat deze sociale structuur onder druk. Mogelijk is inmiddels sprake van een ontwikkeling van 'haves and havenots' naar 'cans and cannots'. In het laatste geval zijn vooral cognitieve en sociale vaardigheden – tezamen met behaalde diploma's en certificaten – bepalend

voor iemands positie in de samenleving. Het kan echter ook zijn dat in de toekomst andere criteria (zoals iemands gezondheid, uiterlijk, sociale netwerken of culturele competenties) in sterkere mate de rol van centrale 'maatschappelijke verdeelsleutel' gaan vervullen. Eveneens is het denkbaar dat sociale posities over de levensloop bezien meer fluïde worden, vanwege flexibelere en vaker wisselende combinaties van werken, leren en zorgen.

1.1.5 Culturele en ideologische veranderingen

Ideeën over hoe de samenleving eruit zou moeten zien kunnen bepalend zijn voor de toekomstige ontwikkeling ervan. Individuen en sociale groepen trachten zin en betekenis te geven aan hun bestaan en de wereld om hen heen, en die is veelal gerelateerd aan hun sociale positie, hun culturele achtergrond en hun religieuze en politieke overtuigingen. Hier gaat het om de vraag of er sprake is van een veranderende maatschappelijke consensus over de gewenste vrijheid van meningsuiting en organisatie, de solidariteit met kwetsbare groepen, de bescherming van minderheden, het functioneren van de rechtsstaat, de toelaatbaarheid van overheidsingrijpen en de identiteit van Nederland. Voor burgers is het relevant welke persoonlijke en collectieve waarden men nastreeft, of dit gedeelde of conflicterende waarden zijn, hoe men zich in een veranderende samenleving met elkaar verbonden voelt en of er nieuwe vormen van collectieve identiteit ontstaan.

1.1.6 Veranderingen in de fysieke omgeving

Door ongebreidelde economische groei kunnen grondstoffen opraken en zal het leefklimaat zonder effectieve tegenmaatregelen in de toekomst verslechteren. De betekenis die wordt toegekend aan veranderingen in het fysieke milieu komt niet alleen tot uiting in internationale afspraken over verduurzaming, maar bijvoorbeeld ook in de aanpak van de aardbevingsschade in Groningen en de discussie omtrent geluidsoverlast bij Schiphol. Het beleid gericht op verduurzaming treedt geleidelijk het dagelijks leven van burgers binnen. Het zal van invloed zijn op consumptiemogelijkheden van burgers, en zij worden geconfronteerd met nieuwe gedragsverwachtingen en -sturing. Tegelijkertijd spreekt het niet vanzelf dat alle burgers het overheidsbeleid op dit punt onderschrijven of naleven: de gevolgen kunnen per groep verschillen, en mensen kunnen het gevoel krijgen dat hun bepaalde verworvenheden ontnomen worden.

1.2 ... en de veranderende kwaliteit van de samenleving

De hiervoor geschetste ontwikkelingen hebben niet alleen gevolgen voor individuele burgers, maar werken ook door in maatschappelijke uitkomsten: ze vormen kansen en bedreigingen voor de kwaliteit van de samenleving. Dit laatste begrip verwijst naar mogelijke uitkomsten op het niveau van de Nederlandse maatschappij als geheel. Het heeft onder meer betrekking op:

- de verdeling van hulpbronnen (economisch, sociaal, cultureel en persoonskapitaal) over groepen burgers en de manier waarop de samenleving op grond daarvan is opgedeeld in segmenten of sociale klassen;
- de sociale cohesie in de samenleving;
- het vertrouwen, optimisme, onbehagen en de onzekerheid over de samenleving;
- de kwaliteit, effectiviteit en legitimiteit van beleid en bestuur;
- brede welvaart en maatschappelijke duurzaamheid.

De invloed van de hierboven geschetste drijvende factoren op de kwaliteit van de samenleving staat niet van tevoren vast. Er zijn onzekerheden, en veranderingen in de context leiden niet automatisch tot andere uitkomsten. Ze werken door in de kosten en baten van instituties; in de verdeling van risico's en belangen onder de bevolking; in machtsverhoudingen en afhankelijkheidsrelaties; en in preferenties en aspiraties van burgers. Bovendien kunnen de factoren elkaar zowel in hun werking versterken als tegengestelde gevolgen hebben voor de kwaliteit van de samenleving. Vergrijzing (demografische verandering) kan bijvoorbeeld gepaard

gaan met oplopende zorgkosten (economische verandering), waardoor het lastiger kan worden het 'gezondheidskapitaal' (de fysieke en mentale hulpbronnen) van bepaalde groepen (zoals ouderen) op peil te houden. Dat kan worden gemitigeerd indien nieuwe medische hulpmiddelen (technologische verandering) in de loop der tijd goedkopere en effectieve alternatieven bieden die mensen bijvoorbeeld ondersteunen in hun mobiliteit of helpen eenzaamheid tegen te gaan. Verschillen in gezondheidskapitaal kunnen echter ook worden versterkt door nieuwe technologieën indien deze voor sommige ouderen onbereikbaar of onvoldoende werkbaar zijn (bv. vanwege onvoldoende digitale vaardigheden van deze ouderen), of op maatschappelijke weerstand stuiten (bv. door vrees voor privacyschending en voor discriminatie).

1.3 Samenhangende perspectieven op de veranderende samenleving

Het SCP beziet de relatie tussen veranderende maatschappelijke omstandigheden en de kwaliteit van de samenleving vanuit drie samenhangende strategische perspectieven: de veranderende verzorgingsstaat, in- en uitsluiting, en de kwaliteit van leven van de burgers.

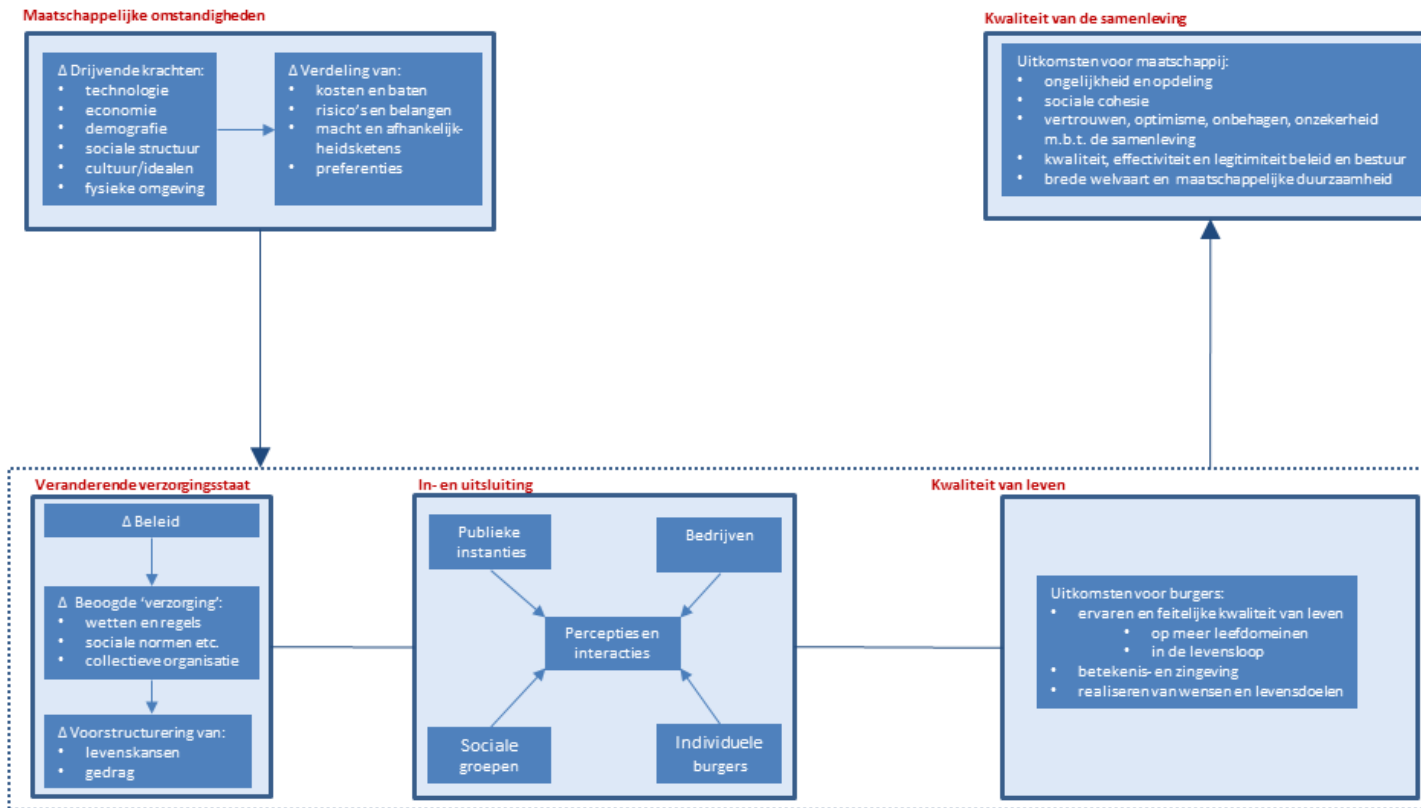
Figuur 1 bevat een heuristisch ordeningsschema (dus geen causaal model met toetsbare hypothesen), dat aangeeft waar de perspectieven op gericht zijn en hoe ze op elkaar aansluiten. Het perspectief Veranderende verzorgingsstaat bekijkt in hoeverre de levenskansen en het gedrag van burgers worden voorgestructureerd door de geldende maatschappelijke regels en organisatievormen, en welke beleidsintenties daaraan ten grondslag liggen. Het perspectief In- en uitsluiting richt zich op de manier waarop burgers, groepen, bedrijven en publieke instanties zich binnen deze institutionele context feitelijk gedragen, en hoe het gedrag en de percepties van burgers binnen deze interacties tot stand komen. Het perspectief Kwaliteit van leven richt zich op de uitkomsten daarvan voor burgers. De samenhangende perspectieven geven focus aan hoe het SCP de relaties tussen maatschappelijke ontwikkelingen en de kwaliteit van de samenleving analyseert.

Binnen elk perspectief werken de maatschappelijke veranderingen door, en ze zijn ook alle drie van belang voor het vaststellen van ontwikkelingen in de kwaliteit van de samenleving. Dat laatste onderscheidt zich van de kwaliteit van leven van burgers. De uitspraak 'Met mij gaat het goed, met ons gaat het slecht' illustreert kort en bondig het verschil tussen deze twee begrippen. Het perspectief Kwaliteit van leven kijkt naar het persoonlijke leven en onderzoekt onder meer het welbevinden, de leefsituatie, de persoonlijke ontwikkeling en betekenisgeving van mensen. Dat correspondeert niet per se met de uitkomsten op het niveau van de samenleving, of de manier waarop groepen die kwaliteit van leven ervaren. Zo kunnen gezonde en welvarende ouderen ('comfortabel gepensioneerd') zelf goed af zijn, maar zich zorgen maken over het behoud van hun pensioen, de toekomst van hun (klein)kinderen en sociale en culturele tegenstellingen. Met het begrip 'kwaliteit van de samenleving' duiden we op maatschappelijke uitkomsten zoals ongelijkheid, sociale verbinding, vertrouwen in de overheid, effectiviteit en legitimiteit van bestuur en maatschappelijke duurzaamheid.

Naar gelang het perspectief zullen in het SCP-onderzoek verschillende accenten gelegd worden. Bij grotere studies ligt het voor de hand om twee of drie perspectieven te combineren.

Figuur 1

Orderingsschema: Drie strategische perspectieven op veranderende maatschappelijke omstandigheden en de kwaliteit van de samenleving

1.3.1 Perspectief de veranderende verzorgingsstaat

Als de maatschappelijke omstandigheden anders worden, kan dat de bestaande instituties onder druk zetten. Dit zijn formele regels (wetten, besluiten en maatregelen van de overheid) en informele regels (waarden, sociale normen, conventies, contracten) die erop gericht zijn burgers nu en in de toekomst te 'verzorgen', dat wil zeggen: hen toe te rusten met de hulpbronnen die in uiteenlopende levensfasen voor hen noodzakelijk of zeer wenselijk zijn. Hulpbronnen hebben betrekking op voldoende economisch, sociaal, cultureel en persoonskapitaal. Verzorging betreft de rechten en plichten (gedragsverwachtingen) ten aanzien van zorg, deelname aan de maatschappij, inkomen, werk, onderwijs, rechtsbescherming, huisvesting en een leefbare omgeving. De verantwoordelijkheid voor de verzorging kan 'statelijk' zijn, maar kan ook liggen bij andere actoren (lagere overheden, sociale partners, *civil society*, individuele burgers). Aan instituties zijn vaak vormen van collectieve organisatie gekoppeld: de formatie en configuratie van sociale groepen (bv. families, buurtverbanden) en collectieve actoren (bedrijven en publieke instanties, zoals zorginstellingen en scholen). Goede organisatie is een voorwaarde voor effectieve instituties.

Beleid is erop gericht regels en organisatievormen al dan niet aan te passen in het licht van de (te verwachten) gewijzigde maatschappelijke omstandigheden. Wanneer de eerdergenoemde technologische en demografische ontwikkelingen (robotisering, kunstmatige intelligentie, vergrijzing, toenemende diversiteit) doorzetten, stelt dat mogelijk andere eisen aan de toerusting van burgers, en dat kan bijvoorbeeld een herziening van het onderwijs- en arbeidsmarktbeleid wenselijk maken. Zodoende kan de 'beoogde verzorging' van burgers in de loop der tijd veranderen. Zowel institutionele stabiliteit als verandering kunnen suboptimaal zijn. In het eerste geval vindt mogelijk onvoldoende aanpassing aan de gewijzigde context plaats (waardoor een land bijvoorbeeld minder presteert ten opzichte van omliggende naties die wel moderniseren). In het tweede geval kan institutionele verandering onvoorziene gevolgen hebben, zoals groeiende complexiteit en grote verschillen tussen de winnaars en verliezers van het gevoerde beleid.

Het perspectief Veranderende verzorgingsstaat richt zich op veranderingen in de collectieve verzorging, maar dat houdt niet in dat het uitsluitend 'macro' is. De verzorging geboden door gemeentes, in beroepsverband of buurt, en vanuit familie en vrienden valt er immers ook onder. Lokaal sociaal beleid, voorzieningen die de werkgever biedt of die zzp'ers onderling treffen, burenhulp, mantelzorg en dergelijke kunnen in de plaats treden van nationale voorzieningen, maar ook complementair daaraan of concurrerend daarmee zijn; en zij komen niet als vanzelf tot stand. Voor burgers is het perspectief van belang omdat de verzorgingsregels, de organisatievormen en het beleid hun maatschappelijke kansen beïnvloeden en aan hen bepaalde verwachtingen opleggen. Op die manier worden hun leven en gedrag tot op zekere hoogte voorgestructureerd.

Vanuit het perspectief Veranderende verzorgingsstaat zijn drie vragen richtinggevend voor het SCP-onderzoek van de komende jaren. Maakt de beoogde collectieve verzorging dat groepen burgers in uiteenlopende levensfasen over voldoende hulpbronnen beschikken, nu en in de toekomst? Gegeven de te verwachten veranderingen in de maatschappelijke omstandigheden: is het wenselijk de collectieve verzorging anders vorm te geven; en zo ja: wat zijn dan geschikte beleidsalternatieven, en hoe kunnen die worden gerealiseerd? En ten slotte: wat zijn de consequenties van (alternatieve vormen van) collectieve verzorging voor de ontwikkelingsrichting en de kwaliteit van de samenleving (nationaal, lokaal, ten opzichte van andere landen)?

Om deze 'perspectiefvragen' te kunnen beantwoorden is het van belang te kijken naar institutionele veranderingen op de lange termijn en naar de cumulatieve invloed van veranderingen op uiteenlopende 'verzorgingsdomeinen', zoals het onderwijs, de zorg en maatschappelijke ondersteuning, de arbeidsmarkt en de sociale zekerheid. In het voorliggende werkprogramma wordt dit onder andere gevoed door enkele domeinoverstijgende en multidimensionale studies (zie paragraaf 1.5) en diverse lijnen binnen de programma's (zie paragraaf 1.4). Bij het onderwijs geldt

dit voor de toerusting van jongeren en volwassenen in termen van formele kwalificaties, en de invloed van de stelsels voor opvoeding en leren hierop, mede in relatie tot jeugdhulp en maatschappelijke ondersteuning. Bij zorg en participatie gaat het om de wijzigingen in behoeften, aanbod en gebruik in een veranderende maatschappelijke context, de hulpbrontekorten en mechanismen achter sociale verschillen in gezondheid, en de rol van instituties en de zich organiserende burger voor de kwaliteit van de samenleving. In het sociaal-economische domein betreft dit het onderzoek naar armoede en armoede-interventies, schulden, de maatschappelijke effecten van sociale ongelijkheid, en de eindevaluatie van de Participatiewet.

Landenvergelijkingen, historische analyses en het tegen elkaar afzetten van verschillende gebieden binnen Nederland (regio's, groepen gemeenten) zijn voor het perspectief Veranderende verzorgingsstaat behulpzame bronnen van institutionele variëteit. Die kunnen zicht bieden op de mogelijkheden om de invloed van maatschappelijke veranderingen op de kwaliteit van de samenleving bij te sturen via toekomstig beleid.

1.3.2 Perspectief in- en uitsluiting

De (veranderingen in) maatschappelijke en beleidscontext kunnen doorwerken in processen van sociale in- en uitsluiting die de objectieve én subjectieve leefsituatie, en daarmee de kwaliteit van leven van individuele burgers mede bepalen. In- en uitsluiting hebben ook gevolgen voor groepen en de samenleving als geheel. Vragen over sociale ongelijkheid, sociale cohesie en maatschappelijk onbehagen staan hierbij centraal.

Processen van in- en uitsluiting hebben een structurele en een culturele component. De structurele component heeft betrekking op de ongelijkheid in toegang tot, en de kansen en verdeling van hulpbronnen over bevolkingsgroepen. Hoe komen bijvoorbeeld achterstanden in sociaal-economische positie tot stand? Kunnen burgers in overeenstemming met hun wensen en mogelijkheden deelnemen aan de maatschappij? Bij de culturele component gaat het om de percepties en subjectieve ervaringen van burgers en de mate waarin zij zich identificeren en verbonden voelen met groepen en de samenleving als geheel. Hoe kunnen bijvoorbeeld percepties van achterstelling, ervaren deprivatie of discriminatie verklaard worden? In welke mate is er sprake van gescheiden leefwerelden? Voelen (groepen) burgers zich verbonden met elkaar? Tussen de structurele en culturele component bestaan wederkerige relaties: beperkte mogelijkheden om te participeren kunnen leiden tot gevoelens van deprivatie en afzondering, die op hun beurt weer kunnen leiden tot andere participatievormen. Ook de percepties en gedragingen van sociale groepen staan in wisselwerking met elkaar. Zo kan toenemende participatie van de ene groep gepaard gaan met weerstand vanuit de andere groep.

Sociale in- en uitsluiting kunnen plaatsvinden in verschillende leefdomeinen. Een dwarsdoorsnijdend perspectief op in- en uitsluiting biedt zicht op de mogelijke cumulatie van achterstand of ervaren uitsluiting over leefdomeinen heen. Het SCP heeft een rijke traditie in het monitoren en verklaren van maatschappelijke segmentatie, zoals de verschillen in (objectieve en subjectieve) leefsituatie tussen opleidingsgroepen, arbeids- en inkomensgroepen, generaties, mannen en vrouwen, groepen met verschillende migratieachtergrond en LHBTI'ers. De geschetste veranderingen in de maatschappelijke context roepen de vraag op of de mate en aard van maatschappelijke segmentatie verandert. In welke mate is er bijvoorbeeld sprake van een verschuiving van 'haves and havenots' naar 'cans and cannots'? Ook de relaties tussen verschillende segmentatielijnen zijn daarbij relevant, bijvoorbeeld: versterken of verzwakken nieuwe vormen van segmentatie reeds bestaande sociale verschillen?

In- en uitsluiting komen bewust en onbewust tot stand door verschillende actoren: gedrag van individuele burgers kan in- en uitsluiting teweegbrengen, maar ook gedrag van werkgevers, uitvoeringsinstanties, lokale en landelijke beleidsmakers, organisaties en sociale groepen is van

belang. Hoe worden de percepties, kansen en gedragingen van burgers gevormd binnen de (veranderende) institutionele en maatschappelijke context en de groepsdynamiek? Beleid kan gericht zijn op het vergroten van handelingsmogelijkheden van burgers en het bevorderen van hun maatschappelijke integratie, maar het kan ook onbedoeld uitsluiting versterken. Dit doet zich bijvoorbeeld voor wanneer voorzieningen niet de bevolkingsgroepen bereiken waarvoor ze bestemd zijn, of wanneer regelingen op de lange termijn nieuwe vormen van ongelijkheid en ervaren achterstelling in de hand werken.

Gelet op de geschetste maatschappelijke veranderingen zijn vanuit het perspectief In- en uitsluiting de volgende vragen richtinggevend voor het SCP-onderzoek van de komende jaren: Hoe kunnen processen van in- en uitsluiting binnen traditionele en opkomende maatschappelijke segmentaties verklaard worden? Leiden de veranderende maatschappelijke en institutionele context tot een verzwakking of intensivering van bestaande segmentatie en ontstaan er nieuwe vormen van maatschappelijke segmentatie? Daarnaast is het de vraag welke kansen en uitdagingen een toenemende diversiteit (bv. naar migratieachtergrond, gender(rollen) en individualiserende leefstijlen) teweeg brengt binnen groepen, wijken, organisaties en samenleving en de relaties tussen groepen burgers? Wat zijn de gevolgen van (sociale, etnische, culturele) diversiteit voor sociale cohesie en welke sociale acties en reacties roept dat op?

Om inzicht te verkrijgen in processen van sociale in- en uitsluiting worden in het voorliggende werkprogramma diverse domeinoverstijgende en multidimensionale studies (zie paragraaf 1.5) verricht. Brede studies zoals *De sociale staat van Nederland* en *Vershil in Nederland voorbij?* analyseren maatschappelijk segmentatie in Nederland en de mate waarin voor- of achterstand cumuleert over levensdomeinen, zoals arbeidsmarkt of onderwijs. Diverse lijnen binnen de onderzoeksprogramma's (zie verder paragraaf 1.4) richten zich op vraagstukken van sociaal-structurele in- en uitsluiting. Bij arbeidsmarkt-vraagstukken gaat het bijvoorbeeld over de vraag in hoeverre er sprake is van een inclusieve arbeidsmarkt. Op verschillende sociale domeinen wordt in kaart gebracht hoe maatschappelijke segmentaties zich ontwikkelen. Bij vraagstukken over gezondheid, welzijn, zorg en ondersteuning is er specifieke aandacht voor de positie van psychisch kwetsbaren en gaat het erom of zij voldoende mee kunnen doen in een complexe, snel veranderende maatschappij. Bij maatschappelijke participatie gaat het onder meer om de werking van sociale netwerken evenals de vraag naar oorzaken en gevolgen van ervaren discriminatie. Daarnaast verschijnen er specifieke studies naar de sociale positie en leefsituatie van LHBTI'ers en Nederlanders met een migratieachtergrond. In een breder verband worden vragen over verbondenheid en gedeelde waarden in diverse programma's onderzocht. In het komende *Sociaal en Cultureel Rapport* staat de vraag centraal hoe burgers zich in Nederland met elkaar verbonden voelen en wat hun opvattingen over en betekenisgeving van de Nederlandse identiteit zijn (zie paragraaf 1.5).

1.3.3 Perspectief kwaliteit van leven

De veranderingen in de verzorgingsstaat en de sociale processen van in- en uitsluiting hebben gevolgen voor de persoonlijke kwaliteit van leven van burgers. We signaleren verschillende en soms tegengestelde trends in de kwaliteit van leven. Nederlanders behoren bijvoorbeeld tot een van de gelukkigste naties, maar tegelijkertijd neemt ook de eenzaamheid toe in de bevolking. Het begrip 'ervaren kwaliteit van leven' kenmerkt zich door een gevoel van voldoening, betrokkenheid en betekenis. Dit zijn gemeenschappelijke noemers die verschillende wetenschappelijke benaderingen van kwaliteit van leven beschouwen als de kern van het 'goede leven'. De invulling van het 'goede leven' kent een grote diversiteit, afhankelijk van persoonlijke verwachtingen en waarnemingen, aspiraties en behoeften, levensfasen en culturele waardeoriëntaties. Om hun 'goede leven' te realiseren gebruiken burgers persoonlijke hulpbronnen en collectieve voorzieningen in een culturele context van waardeoriëntaties.

Kwaliteit van leven beschouwen we als een uitkomst van maatschappelijke veranderingen. Deze uitkomst kent twee zijden (feitelijk en ervaren), verschilt tussen groepen, verandert in de tijd en is gerelateerd aan de kwaliteit van de samenleving. De ervaren en feitelijke kwaliteit van leven onderzoekt het SCP over en op leefdomeinen. Zo verrichten we studies naar de tevredenheid (*voldoening*) van Nederlanders met het leven in het algemeen en de tevredenheid op specifieke leefdomeinen zoals inkomen, scholing, werk, gezondheid, zorg, maatschappelijke participatie en leefomgeving. Deze ervaringen worden gerelateerd aan de feitelijke leefomstandigheden (feitelijke kwaliteit van leven) van groepen en levensfasen, om inzicht te krijgen in mogelijke verbeteringen, bijvoorbeeld meer inclusie in de samenleving van kwetsbaren, eenzamen en vluchtelingen (*betrokkenheid*).

Inzicht in de *betekenis* of zin van het leven van burgers verkrijgen we door te onderzoeken wat mensen zeggen en doen voor en in hun persoonlijke ontwikkeling. Zo doen we onderzoek naar de waarde van betaald en onbetaald werk (en combinaties daarvan), de betekenis van kunst- en cultuurdeelname en opinies van burgers over wat zij voor de samenleving betekenen en andersom, bijvoorbeeld met name waar het gaat om een duurzame samenleving. Ook hier relateren we de meningen van burgers aan hun feitelijke gedragingen om aanknopingspunten voor verbetering te vinden.

Om inzicht te verkrijgen in de vraag hoe burgers het door hen gewenste 'goede leven' realiseren, richten we het onderzoek met name op de bijdragen van persoonlijke hulpbronnen, collectieve voorzieningen en de cumulatie van voor- en achterstanden op verschillende leefdomeinen in de levensloop.

Concrete levensdoelen van mensen zijn uitingen van en worden gedreven door opvattingen en waarden over het goede leven en een goede samenleving. De kwaliteit van leven en de kwaliteit van de samenleving zijn nauw met elkaar verbonden, hoewel ze verschillen in niveau (persoonlijk – collectief). Ideeën over en aspiraties en realisaties van het 'goede leven' hangen nauw samen met die van de 'goede samenleving'. Daarom volgen we niet alleen hoe het gaat met de Nederlanders op en over leefdomeinen maar ook wat dat betekent voor uitkomsten op het niveau van de kwaliteit van de samenleving zoals ongelijkheid, sociale verbinding, vertrouwen in de overheid, legitimiteit van bestuur en maatschappelijke duurzaamheid.

Hoe bereiken we een beter leven en een betere samenleving voor iedereen in de toekomst? Dat is een dieperliggende vraag achter veel concrete beleidsvragen. Met het oog op handelingsperspectieven voor beleidsmakers, burgers en andere actoren is het essentieel om de diversiteit in kwaliteit van leven in beeld te houden. Uitkomsten verschillen tussen groepen en veranderen gedurende de levensloop op verschillende levensdomeinen. In de levensloop begrijpen we hoe trajecten op verschillende leefdomeinen samenhangen, bijvoorbeeld hoe problemen rondom gezondheid, inkomen en participatie cumuleren in de tijd of hoe taken en rollen rondom werken, zorgen en leren gaan schuren en tot een tijds-klem en overbelasting kunnen leiden in bepaalde levensfasen.

Vanuit het perspectief Kwaliteit van leven geven de volgende vragen richting aan het SCP-onderzoek. De vragen richten zich op beschrijvingen van de kwaliteit van leven, verklaringen en duidingen en handelingsperspectieven:

Welke verschillen en veranderingen zien we in de ervaren en feitelijke kwaliteit van leven van groepen burgers in de levensloop? Deze verschillen zijn gerelateerd aan de aspiraties, verwachtingen en waarden van burgers ten aanzien van het 'goede leven'. Hoe realiseren burgers de door hen gewenste kwaliteit van leven? Inzichten in dit proces liggen enerzijds in verklaringen van de relatieve bijdragen van persoonlijke hulpbronnen en vaardigheden van mensen en collectieve voorzieningen, en anderzijds in duidingen van de betekenis- en zingeving bij het kiezen en bereiken van levensdoelen. Waar en wanneer kunnen de overheid en andere actoren wat doen om de kwaliteit van leven van burgers te verbeteren? Daarbij is het vizier gericht op leefdoelgebieden waarop en momenten in de levensloop waarin verschillen in kwaliteit van leven ontstaan tussen mensen en hoe gedragskeuzen en levensgebeurtenissen doorwerken in andere leefdoelgebieden.

De bureaubrede publicatie *De sociale staat van Nederland* (zie paragraaf 1.5) beschrijft jaarlijks trends en verschillen in de ervaren en feitelijke kwaliteit van leven van Nederlanders in zijn geheel en op specifieke leefdoelgebieden (inkomen, werken, leren, wonen, gezondheid, maatschappelijke participatie, vrijetijdsbesteding, samenleving). De programma's treden meer in detail en daarmee verkrijgen we een vrij volledig beeld van de kwaliteit van leven in verschillende levensfasen (jeugdigen, jongeren, jonge werkenden, gezinnen, oudere werkenden, thuiswonende ouderen, ouderen in instellingen) en de diversiteit (bv. migranten, LHBTI, armen, werkzoekenden, eenzamen, personen met gezondheidsproblemen). In de programma's wordt gezocht naar verklaringen en duidingen van deze trends en verschillen (zie paragraaf 1.4).

In verschillende programma's zal onderzoek gestart en voortgezet worden over de aspiraties, verwachtingen en waarden van burgers over het 'goede leven', oftewel over hun zingeving en betekenisgeving en over hun wensen en verwachtingen ten aanzien van de rol van de overheid en de vraag wat ze zelf kunnen en willen oppakken.

Hoe burgers de door hen gewenste kwaliteit van leven realiseren, wordt door verschillende programma's onderzocht in de domeinen van leren, inkomen, werken, gezondheid en participatie. In de beantwoording van deze vraag komen de drie perspectieven in samenhang aan bod. Kwaliteit van leven wordt ten dele verklaard door verschillen in toerusting en levenskansen van burgers en ten dele door sociale processen van in- en uitsluiting in de samenleving. Een programmadoorsnijdende vraag is: Wat zijn de effecten van het combineren en afstemmen van taken en rollen op de kwaliteit van leven? In verschillende met elkaar samenwerkende programma's wordt onderzocht welke belemmeringen en kansen mensen ervaren en welke invloed de keuzes hebben die mensen maken in hun levensloop ten aanzien van werk, zorg, onderwijs en maatschappelijke participatie.

De verklaringen en duidingen van kwaliteit van leven bieden inzichten die vertaald kunnen worden naar aanbevelingen voor beleid en andere actoren. Zo wordt in vrijwel alle programma's met het oog onderzocht wat wel en niet bijdraagt aan de individuele levenskwaliteit van (groepen) burgers. Daarbij richt het onderzoek zich op veranderingen in zowel de beleving als het gedrag van burgers.

1.4 De lijnen van de onderzoeksprogramma's

De hierboven geschetste veranderende context en de strategische perspectieven geven richting aan het type vragen dat de komende jaren centraal zal staan in het werkprogramma van het SCP. De drie strategische perspectieven zijn vaste aandachtspunten voor acht onderzoeksprogramma's, die voor een periode van drie jaar zijn ingesteld. Deze programma's beogen enerzijds onderzoekscontinuïteit te bewerkstelligen, met name in termen van dataverzameling en op

leefdomeinen die van oudsher centraal staan bij het SCP (zorgen, arbeid, leren, participeren). Anderzijds geven zij een impuls aan het domeinoverstijgend onderzoek, genereren zij bij voorkeur nieuwe (soorten) kennis, en adresseren zij opkomende onderwerpen (zoals duurzaamheid). Een randvoorwaarde hierbij is dat de programmering voldoende flexibel is, zodat kan worden ingespeeld op nieuwe kennisvragen vanuit de maatschappij en het beleid. De acht onderzoeksprogramma's zijn:

1. Inkomen en bestaanszekerheid
2. Dynamiek op de arbeidsmarkt
3. Opgroeien en leren
4. Zorg en ondersteuning
5. Gezondheid en welzijn
6. Maatschappelijke participatie
7. Waarden en zingeving
8. Duurzame samenleving

Hieronder schetsen we de meerjarige lijnen van de onderzoeksprogramma's.

1.4.1 Inkomen en bestaanszekerheid

Het programma Inkomen en bestaanszekerheid bestudeert de hoogte, de toereikendheid, de verdeling en de zekerheid van inkomen en andere financiële middelen, en de mate waarin deze een garantie bieden voor bestaanszekerheid in Nederland. Binnen dit thema zijn een drietal maatschappelijke en beleidsmatige vraagstukken urgent en actueel. Voor elk van deze vraagstukken is een onderzoekslijn voor de komende 3 tot 5 jaar geformuleerd. Samen voorzien deze lijnen in een combinatie van beschrijvend, verkennend en evaluerend onderzoek.

Armoede en beleid: monitoren en verkennen

In de naamgeving van het programma ligt reeds de vraag besloten in welke mate de inkomens van mensen toereikend zijn voor een minimale levensstandaard. Deze vraag is niet nieuw en is nauw verweven met moderne benaderingen van sociale zekerheid, waarin een dubbele doelstelling wordt geformuleerd: enerzijds het waarborgen van een minimaal inkomen en anderzijds het handhaven van een verworven levensstandaard. Sinds de Tweede Wereldoorlog is de eerste doelstelling overheersend geworden en in 1983 werd de taak van de Nederlandse overheid om te zorgen voor een minimum niveau van bestaanszekerheid dan ook in de grondwet verankerd. Toch zijn de zorgen over bestaanszekerheid niet verdwenen. Zo heeft de sterke stijging van de welvaart in de afgelopen 25 jaar niet geleid tot een daling van de armoede. Deze onderzoekslijn voorziet in het periodiek monitoren van de ontwikkeling van armoede in Nederland en het ex-ante evalueren van mogelijk toekomstig armoedebeleid.

Leren van de praktijk: de doeltreffendheid en doelmatigheid van interventies in de schuldhulpverlening

We weten in behoorlijke mate of beleid zich aan de regels houdt, maar veel minder goed of het gekozen beleid zijn doel bereikt en of het dit op een manier doet die de minste middelen vergt. In het Regeerakkoord sprak het kabinet dan ook de ambitie uit om via de operatie 'Inzicht in kwaliteit' de kennis over doeltreffendheid en doelmatigheid van beleid te vergroten. Deze onderzoekslijn evalueert met behulp van (gerandomiseerde) veldexperimenten de effectiviteit van lokale interventies in de schuldhulpverlening. Daarbij is ook specifiek aandacht voor de toegenomen complexiteit van de samenleving en de positie van kwetsbare groepen (zoals laaggeletterden of mensen met een licht verstandelijke beperking). De keuze voor het bestuderen van schuldenproblematiek sluit nauw aan bij de maatschappelijke opgaven die door het Rijk, de gemeenten, de provincies en de waterschappen zijn geformuleerd in het Interbestuurlijke

Programma (IBP) dat deze kabinetsperiode is gestart. Het gebruik van nieuwe methoden voor het meten van de effectiviteit van beleidsinterventies is onderdeel van een SCP-breed streven om naast beschrijvend onderzoek ook meer verklarend, evaluerend en verkennend onderzoek te verrichten en daarvoor innovatieve technieken in te zetten. In het kader van dat laatste zullen ook nieuwe kwalitatieve onderzoeksmethoden worden gebruikt, waarbij het leven van mensen met schulden en een laag inkomen in beeld wordt gebracht. Voor de uitvoerbaarheid van deze onderzoekslijn is het SCP afhankelijk van samenwerking met maatschappelijke partners. Op het moment van schrijven worden hiervoor de mogelijkheden verkend.

Sociale ongelijkheid en de maatschappelijke effecten ervan

Sociale ongelijkheid kan leiden tot gevoelens van onbehagen, minder onderlinge solidariteit en cohesie, een gebrek aan vertrouwen in elkaar, de politiek of de rechtsstaat, of een toename in sociale instabiliteit en criminaliteit. Hoewel zorgen over de maatschappelijke gevolgen van ongelijkheid niet nieuw zijn, is de aandacht voor dit thema in het publieke debat de afgelopen jaren wel sterk toegenomen. Deze onderzoekslijn onderzoekt sociale ongelijkheid vanuit een integrale benadering van hulpbronnen. Inkomen en vermogen vormen daarbij het startpunt maar worden in samenhang met andere vormen van kapitaal bestudeerd. Vanwege deze integrale benadering zal het onderzoek worden uitgevoerd in samenwerking met andere programma's. In 2019 richt deze lijn zich op het project 'Verschil in Nederland voorbij' (zie paragraaf 1.5).

1.4.2 Dynamiek op de arbeidsmarkt

Ontwikkelingen als internationalisering, vergrijzing, technologisering, flexibilisering, verduurzaming en aanpassing aan de verzorgingsstaat hebben hun weerslag op de mogelijkheden en risico's van mensen op die arbeidsmarkt, zowel op korte als de lange termijn en zowel aan de vraag- als aanbodzijde. Dit leidt tot veranderingen op het werk, van het werk en door het werk. Deze veranderingen lijken elkaar steeds sneller op te volgen; iedereen op de arbeidsmarkt wordt er in mindere of meerdere mate mee geconfronteerd. Voor sommigen zijn zekerheden verdwenen. Anderen ervaren nieuwe kansen. Tegenstellingen lijken eerder groter dan kleiner te worden. Vrijwel volledige arbeidsmarktparticipatie was tot een aantal jaren terug het credo van opeenvolgende regeringen. Tegenwoordig wordt gestreefd naar een participatiemaatschappij waarin iedereen naar vermogen deelneemt. Daarbij wordt niet alleen naar betaalde arbeid gestreefd, maar ook naar participatie in brede zin. Tegen de achtergrond van een steeds ouder wordende beroepsbevolking plaatst dit de samenleving voor een aantal vraagstukken en uitdagingen. Een aantal daarvan stellen we centraal in het programma Dynamiek op de arbeidsmarkt.

Een inclusieve arbeidsmarkt

Een arbeidsmarkt waarop iedereen naar vermogen meedoet is een inclusieve arbeidsmarkt. Uitgangspunt is dat iedereen gelijke kansen zou moeten hebben op werk, doorstroom en een prettige werkomgeving. Dat geldt voor vrouwen en mannen, jongeren en ouderen, laag- en hoogopgeleiden, minderheden en autochtone Nederlanders, mensen met en zonder arbeidsbeperking en mensen met een vast en flexibel contract en zelfstandigen. Wat komt er van dit streven terecht? Wat werkt wel en wat niet, en waarom? Welke kansen en risico's zijn er – en voor wie? Wat is de invloed van beleid op de arbeidsmarkttuitkomsten van groepen?

Duurzame inzetbaarheid

Een van de ankerpunten bij een inclusieve arbeidsmarkt is duurzame inzetbaarheid. Daarmee wordt bedoeld dat mensen hun hele arbeidzame leven inzetbaar en productief zijn. Dit streven stelt ons als samenleving voor vragen. Welke kansen en belemmeringen zijn er om langdurende

inzetbaarheid te realiseren? Voor duurzame inzetbaarheid van werknemers lijkt werkgeversbetrokkenheid cruciaal. Hoe kan deze gerealiseerd worden? Welke factoren zijn daarbij bepalend? Welke aangrijpingspunten zijn er voor beleid?

De waarde van betaalde en onbetaalde arbeid

Het streven naar een participatiesamenleving plaatst de betekenis van arbeid in een nieuw, breder perspectief. Deze maatschappij kan enkel vormgegeven worden als mensen niet alleen actief zijn op de arbeidsmarkt maar ook op andere domeinen: (mantel)zorg, vrijwilligerswerk of maatschappelijke participatie. Participatie op die terreinen is veelal informeel georganiseerd en onbetaald. Dat maakt de vraag wat arbeid anno nu betekent – zowel maatschappelijk als individueel – actueel. Of met andere woorden: wat is de waarde van betaalde en onbetaalde arbeid? Hoe verhouden betaalde en onbetaalde arbeid zich tot elkaar – op individueel en macroniveau? In hoeverre en op welke wijze ervaren mensen betaald en onbetaald werk als zingevend? Wat betekent het voor hun kwaliteit van leven? Hoe verhouden de maatschappelijke externe effecten van betaalde arbeid en andere vormen van participatie zich tot elkaar?

Combineren en afstemmen van (on)betaalde arbeid

Steeds meer Nederlanders combineren betaald werk met (mantel)zorg, combineren hun studie met betaald werk en/of combineren verschillende vormen van betaald werk. Bewust of noodgedwongen. De gevolgen daarvan lijken niet onverdeeld positief. Als het gaat om het mogelijk maken van de combinatie van verschillende rollen of verschillende vormen van betaald werk, lijkt het Nederlandse beleid steeds meer naar het Scandinavische model van collectieve verzorging te verschuiven.

Met regelingen als aftrekbaarheid van scholingskosten, ouderschapsverlof, kinderopvangtoeslag, calamiteitenverlof en zorgverlof wordt getracht werkenden te stimuleren meerdere rollen naast elkaar op te pakken. De vraag is wat er van dit streven terecht komt. Wat ervaren mensen bij het afstemmen en combineren van betaalde en onbetaalde arbeid, zoals zorg voor kinderen, onderwijs/inzetbaarheid, mantelzorg en vrijwilligerswerk, en het combineren van verschillende vormen van betaalde arbeid, en welke consequenties heeft het? Wat is de invloed van beleid?

1.4.3 Opgroeien en leren

Een inclusieve samenleving waarbij jongeren zelfredzaam zijn en volwaardig als burger kunnen participeren stelt eisen aan de opvoeding van kinderen door hun ouders, de inrichting en kwaliteit van het onderwijs, de kinderopvang en de jeugdhulp. Voor de maatschappelijke positie van volwassen burgers maakt het uit over welke hulpbronnen ze kunnen beschikken. Medebepalend daarvoor zijn het gezin en de omstandigheden waarin ze als kind opgroeiden, het type onderwijs dat ze volgden, en het onderwijsniveau dat zij uiteindelijk realiseren. In het programma Opgroeien en leren kijken we hoe maatschappelijke ontwikkelingen en verschillende formele en informele arrangementen rond onderwijs, opvoeding en opvang ingrijpen op het leren, de ontwikkeling en vorming van kinderen/jongeren met verschillende achtergronden tot redzame individuen en burgers. Het programma beslaat processen, individuele opbrengsten en sociale uitkomsten. We zien een paar vraagstukken die de komende jaren aandacht vragen. Maatschappelijke uitdagingen zijn er op de volgende gebieden: het welzijn en welbevinden van alle kinderen in Nederland; het leren voor maatschappelijke participatie en arbeidsmarkt – de benodigde kennis, houding en vaardigheden nu en later – maar ook persoonsvorming voor zelfstandigheid, zelfbewustzijn en weerbaarheid; de rol van opvoeding en onderwijs voor sociale cohesie en het bieden van gelijke kansen; en de optimale inrichting en afstemming van de structuren en systemen – formeel en informeel – rondom opgroeien en leren. Vertaald naar een onderzoeksagenda betreft dat de volgende vier lijnen.

Het welbevinden van kinderen en jongeren en de rol van ouders/gezin, school en omgeving

De focus in deze lijn ligt op factoren die van invloed zijn op hoe kinderen en jongeren in Nederland opgroeien, hun welzijn en hun welbevinden. Waarom behoort onze jeugd tot de meest gelukkige, welke condities bepalen dat of doen daar afbreuk aan? Het onderzoek beslaat fysieke, cognitieve en sociaal-emotionele kenmerken van kinderen zelf (bv. gezondheid, ervaren stress en weerbaarheid, (school)prestatieniveau), de opvoeding door hun ouders en de sociale en fysieke context waarin ze opgroeien.

Leren voor (blijvende) deelname aan de samenleving

Het is de vraag hoe kinderen en jongeren zo optimaal mogelijk kunnen worden voorbereid op hun (latere) leven in een samenleving die steeds minder getypeerd wordt door vaste kaders voor leren, werken en samenleven. Daarbij gaat het om het toerusten van kinderen en jongeren voor participatie als burger aan de samenleving – waaronder duurzame inzetbaarheid op de arbeidsmarkt – maar ook om versterking van hun mentale veerkracht en weerbaarheid.

Sociale verschillen en kansenongelijkheid in het onderwijs

Verschillen in thuismilieu zijn nog steeds sterk bepalend voor de onderwijskansen en schoolloopbaan van kinderen. Gelijke kansen en toegankelijkheid van het onderwijs blijven urgente maatschappelijke thema's. Ongelijke kansen en processen van in- en uitsluiting kunnen immers sociale verschillen versterken en leiden tot sociale scheidslijnen in de samenleving. Deze lijn onderzoekt factoren in gezinnen, leefmilieus, scholen en het onderwijsstelsel die negatieve of positieve gevolgen hebben voor sociale samenhang en gelijke kansen.

De inrichting en het functioneren van systemen voor opvoeding, opvang, jeugdhulp en leren

Er zijn verschillende voorzieningen waar kinderen, gezinnen en ouders mee te maken kunnen krijgen op de terreinen opvoeding, leren, opvang en jeugdhulp. De vraag is of de inrichting van deze systemen voldoet en of ze voldoende op elkaar zijn afgestemd. Deze onderzoekslijn richt zich op de inrichting en het functioneren van voorzieningen op het gebied van onderwijs, opvoeding, opvang en hulp, hun onderlinge samenhang en het nut en de gevolgen daarvan voor kinderen en jongeren.

1.4.4 Zorg en ondersteuning

Het domein van zorg en ondersteuning verandert voortdurend. Deze veranderingen zijn van invloed op de leefwereld van mensen die zichzelf als gevolg van (lichamelijke, verstandelijke, cognitieve of psychische) beperkingen niet zelfstandig kunnen redden. Zij hebben vaak zorg of ondersteuning nodig om te kunnen participeren en zo lang mogelijk zelfstandig te kunnen blijven wonen. Dat kan met hulp van het netwerk, zelf betaalde hulp of hulp van publiek gefinancierde beroepskrachten. Met ons langlopende onderzoek zijn we in staat om ontwikkelingen op (middel)lange termijn in zorggebruik en opvattingen van burgers te duiden. Daarnaast kijken we naar de gevolgen van het hebben van beperkingen of het geven van mantelzorg. Op deze wijze dragen we bij aan de kwaliteit van leven van mensen die te maken hebben met beperkingen en zorg en ondersteuning, aan de onderbouwing van beleid en de toekomstige kwaliteit van de samenleving.

Zorg en ondersteuning, nu en in de toekomst

Allerlei maatschappelijke ontwikkelingen, zoals de toenemende en veranderende vraag naar zorg en veranderingen in de verzorgingsstaat, zullen leiden tot veranderingen in het gebruik van zorg en ondersteuning. Gebruikscijfers, verklaringsmodellen, scenario's en prognoses helpen ons om veranderingen in zorggebruik te interpreteren en geven zicht op mogelijke gevolgen van eventuele beleidsmaatregelen. Daarnaast zien we opvattingen van burgers ten aanzien van de rol van de overheid in de langdurige zorg veranderen. Dit roept de vraag op welke vormen van ondersteuning mensen zelf kunnen en willen oppakken en wat de overheid zou moeten doen.

Passende zorg en ondersteuning

Het in 2016 geratificeerde VN-verdrag voor personen met een handicap bepaalt onder andere dat zij, net als ieder ander, het recht hebben om zelfstandig te wonen en werk te hebben. Om dit te bewerkstelligen zijn adequate zorg en ondersteuning onontbeerlijk. In hoeverre krijgen mensen de zorg en ondersteuning die passen bij hun wensen en behoeften? En wat zijn de redenen dat mensen geen passende zorg krijgen en verschilt dat bijvoorbeeld naar aard van de beperking of sociale of financiële hulpbronnen en specifieke vaardigheden? Binnen deze lijn, die we deels samen met het programma Gezondheid en welzijn oppakken, leggen we het accent op de ervaringen van individuen en subgroepen in het hier en nu. Het gaat hierbij zowel om toegankelijkheid en niet-gebruik van (passende) zorg als om effecten van (specifieke vormen van) ondersteuning op participatie en kwaliteit van leven van mensen met beperkingen.

Gevolgen van het geven van informele zorg en ondersteuning

Door de toename van de zorgvraag (als gevolg van het stijgend aantal ouderen) en de stijgende arbeidsparticipatie zal de informele hulpverlening meer en meer onder druk komen te staan. Dit roept de vraag op bij welke groepen en op welke plekken de kwaliteit van leven wringt als burgers een zorgtaak op zich nemen en wat er nodig is om dat op te lossen. Wat zijn de grenzen van de informele zorg? Onderzoek naar factoren die samenhangen met een betere of slechtere kwaliteit van leven van informele hulpverleners draagt bij aan betere kansen voor informele helpers.

1.4.5 Gezondheid en welzijn

Maatschappelijke veranderingen en de gevolgen voor gezondheid en welzijn

De veranderingen waarvoor Nederland zich gesteld ziet, hebben direct of indirect gevolgen voor de gezondheid en het welzijn van de inwoners ervan. Een deel van deze veranderingen heeft voor veel mensen positieve effecten. Denk bijvoorbeeld aan het feit dat technologische medische ontwikkelingen ervoor zorgen dat mensen vaker genezen van ziekten waar ze voorheen aan stierven. Ook zorgt het internet ervoor dat veel mensen snel dingen kunnen regelen, kopen of contact kunnen hebben met anderen. Flexibilisering geeft velen de mogelijkheid het leven vorm te geven zoals ze dat zelf willen. Er zijn echter ook ontwikkelingen die negatief kunnen uitpakken. Zo neemt het aantal mensen met een chronische ziekte toe en stijgt het aantal eenzame mensen. Technologisering en flexibilisering (zowel van de arbeidsmarkt als van de sociale netwerken) betekenen ook meer drukte en complexiteit: niet iedereen beschikt over de vaardigheden om daarmee om te kunnen gaan, wat leidt tot meer psychische druk en stress.

De landelijke overheid reageert op een aantal van deze veranderingen door verantwoordelijkheden meer bij burgers neer te leggen en beleid vooral aan de lokale overheden en de markt over te laten. Ten aanzien van gezondheid en welzijn is dat vooral zichtbaar geworden in de

decentralisaties voortkomend uit de Wet maatschappelijke ondersteuning, de Jeugdwet en de Participatiewet.

De effecten van de maatschappelijke ontwikkelingen en van de veranderende verzorgingsstaat zijn niet evenredig verdeeld over de bevolking. Zo leven mensen met een hoge opleiding gemiddeld vele jaren langer dan mensen met een lage opleiding en hebben bepaalde groepen, zoals niet-westerse migranten en mensen met een LHBTI-achtergrond, een relatief lage kwaliteit van leven. Er zijn zorgen over dat mensen niet beschikken over voldoende vaardigheden om de toegenomen verantwoordelijkheden aan te kunnen en (psychisch) gezond te blijven. Dit kan leiden tot processen van uitsluiting van mensen die minder gezond zijn.

Gezondheid en welzijn nader geduid

Het programma Gezondheid en welzijn bestudeert de verdeling van gezondheid en welzijn in de samenleving en verdiept zich in de sociale mechanismen die verschillen kunnen verklaren. Welke hulpbronnen en vaardigheden hebben mensen nodig voor een goede gezondheid en een hoog welzijn en hoe is de verdeling daarvan? Waar, en hoe, kan beleid invloed uitoefenen zodat mensen die relatief achterblijven in gezondheid en welzijn een betere positie kunnen verwerven?

De begrippen gezondheid en welzijn zijn aspecten van de kwaliteit van leven van mensen; we vatten de begrippen breed op. Bij welzijn gaat het ons om de leefsituatie en het welbevinden van mensen: of ze kunnen participeren, niet eenzaam zijn, hun financiën op orde kunnen houden en hoe ze hun leven ervaren: zijn ze gelukkig? Bij gezondheid gaat het niet alleen om fysieke aspecten, maar ook om psychische aspecten en om de ervaren gezondheid.

Lijnen in het onderzoek voor de komende jaren

Het programma Gezondheid en welzijn richt zich de komende jaren op onderzoek langs drie lijnen:

- Hoe ontwikkelen gezondheid en welzijn zich in algemene zin en hoe is de verdeling over groepen?
- In hoeverre is eenzaamheid een probleem; enerzijds voor mensen zelf en anderzijds voor de samenleving als geheel? Wat zijn de gevolgen van eenzaamheid?
- Kunnen mensen met een psychische kwetsbaarheid meedoen in de maatschappij en zo nee: wat hebben ze nodig om dat wel te kunnen doen?

De focus op mensen die eenzaam zijn en mensen met een psychische kwetsbaarheid volgt uit de verwachting dat hun kwaliteit van leven, gezondheid en welzijn vaak achterblijven. Deze groepen nemen bovendien naar verwachting in omvang toe de komende jaren. Bij psychisch kwetsbare mensen speelt daarnaast de verwachting dat zij niet kunnen voldoen aan het beroep op een grotere zelfredzaamheid of meer eigen verantwoordelijkheid.

1.4.6 Maatschappelijke participatie

Het programma Maatschappelijke participatie richt zich op het kunnen, mogen, moeten en/of willen deelnemen aan de maatschappij. Het onderzoek is georganiseerd rond drie lijnen, die elk gericht zijn op een maatschappelijk streven waarin participatie van burgers een rol speelt. Elke lijn sluit daarbij aan bij een van de drie perspectieven.

De toegankelijke samenleving

De eerste lijn benadert participatie als middel tot een kwalitatief hoogwaardig leven en sluit daarmee aan bij het perspectief Kwaliteit van leven. De maatschappelijke uitdaging betreft het mogelijk maken van participatie voor groepen die hierbij moeilijkheden ervaren door fysieke,

mentale, financiële of andere beperkingen. Binnen deze lijn onderzoeken we de maatschappelijke en individuele barrières die mensen ervan weerhouden te participeren, evenals de voorwaarden waaronder hulpbronnen hen in staat stellen toch, op een andere manier, te participeren en hoe dit uitwerkt in hun objectieve en ervaren kwaliteit van leven. Binnen deze lijn past ook de kritische onderzoeksvraag of (meer) participatie wel leidt tot een betere kwaliteit van leven.

De cohesieve samenleving

In de tweede lijn benaderen we participatie als oorzaak en verschijningsvorm van maatschappelijke tegenstellingen binnen een diverse en ongelijke samenleving: bij scherpe tegenstellingen zullen bepaalde groepen minder of gesegregeerd participeren, waardoor tegenstellingen verder kunnen verscherpen. Deze lijn sluit aan bij het perspectief In- en uitsluiting. Het maatschappelijke streven is naar een samenleving waarin segregatie, discriminatie en maatschappelijke spanningen beperkt blijven en inclusie en overbruggende verbindingen juist ruim baan krijgen. Binnen deze lijn gaan we op zoek naar oorzaken van discriminatie en inclusie vanuit zowel een minderheids- als een meerderheidsperspectief. Ook onderzoeken we de sociale netwerken van Nederlanders en de rol van maatschappelijke instituties en digitalisering bij het tot stand komen van overbruggende contacten.

De zich organiserende samenleving

In de derde lijn benaderen we participatie als middel tot het bereiken van doelen voor de samenleving. Deze lijn sluit aan bij het perspectief Veranderende verzorgingsstaat. Het maatschappelijke doel is: zorgen dat voorzieningen voldoen aan wat nodig en wenselijk is, waar deze niet (meer) geleverd worden door de overheid of de markt. Onderzoek richt zich op de manieren waarop burgers in samenhang collectieve doelen proberen te bereiken en op de verhouding tussen de zelforganiserende burger en de overheid. Aandacht gaat uit naar de mate van inspraak en eigenaarschap van (verschillende groepen) burgers en de mogelijke gevolgen voor de kwaliteit, kwantiteit en toegankelijkheid van voorzieningen en de legitimiteit van en het vertrouwen in de overheid.

1.4.7 Waarden en zingeving

Overkoepelende vragen in het programma Waarden en zingeving zijn: hoe geven individuen en groepen zin of betekenis aan hun bestaan en aan wat er in de wereld gebeurt? Welk beroep doen ze daarbij op iets hogers/transcendentiaals en welke persoonlijke en collectieve waarden brengen ze daarbij tot uitdrukking? Hoe verhouden individuen en groepen zich hierin tot elkaar en welke rol spelen media daarbij? Het programma heeft geen specifiek levensdomein als object, maar heeft wel extra aandacht voor het geestelijk leven (godsdienst en andere levensbeschouwelijke en spirituele praktijken) en politiek (politieke participatie en houdingen tegenover politieke instituties). Er zijn vier lijnen, die hieronder nader aangeduid worden.

Religie en levensbeschouwing

Nog altijd vormt religie een factor van belang. Enerzijds is religie een belangrijke inspiratiebron voor velen: voor hun mens- en wereldbeeld, hun sociale inzet en hun binding met instituties en organisaties. Maar in het hedendaagse Nederland is religie anderzijds niet zelden ook een steen des aanstoots en een splijtzwam die mensen uit elkaar drijft. Daarnaast is er een brede baaiert aan alternatieve spirituele stromingen en interesses. En dan is er nog een aanzienlijk aantal Nederlanders dat zich als atheïst, agnost of humanist typeert en veelal ook sceptisch staat tegenover nieuwerwetse spiritualiteit. In deze lijn willen we de komende jaren extra aandacht geven aan vraagstukken van zin- of betekenisgeving buiten de sfeer van de gevestigde religieuze tradities en instituties.

Sociaal-culturele integratie

Het integratievraagstuk staat al jaren boven in de lijst van maatschappelijke zorgen van burgers. Daarbij gaat het om de komst van grote aantallen vluchtelingen en hun integratie, om de plaats van de islam in Nederland en, hieraan gerelateerd, om de verhoudingen tussen bevolkingsgroepen. Naast sociaal-economische integratie is er sociaal-culturele integratie. Die betreft drie elementen: contacten tussen groepen, identificatieprocessen en (religieuze, maatschappelijke en politieke) waarden. Onderzoek in deze lijn is gericht op de wisselwerking tussen deze elementen en de processen van in- en uitsluiting die daarbij plaatsvinden.

Publieke opinie en politiek

Bij publieke opinie kan het zowel gaan om meningen die in de media en door politici en andere opinieleiders naar voren worden gebracht als om meningen van het publiek c.q. de bevolking. In deze onderzoekslijn gaat het vooral om de laatste soort meningen. Daarbij wordt de publieke opinie breed opgevat, inclusief affecties en stemmingen en inclusief houdingen en noties van individuen over maatschappelijke en politieke kwesties, die slechts via het onderzoek publiek worden gemaakt. We volgen en duiden veranderingen in de publieke opinie en verschillen tussen bevolkingsgroepen. Onderwerpen van verdiepende analyses zijn maatschappelijk onbehagen en steun voor de democratische rechtsstaat.

Media en opinievorming

De media spelen een belangrijke rol in het leven van burgers en in de samenleving als geheel. Media informeren, leveren gespreksstof, ondersteunen identiteitsvorming en socialisatieprocessen en bieden amusement of afleiding. In deze lijn bestuderen we de rol van media bij het vormen, in stand houden en tot uitdrukking brengen van persoonlijke of maatschappelijke waarden en opinies. De digitalisering, commercialisering en internationalisering van media bieden hiervoor nieuwe mogelijkheden, maar leveren ook bedreigingen op. Hoe betrouwbaar, onafhankelijk en pluriform is de informatie die verspreid wordt via verschillende kanalen? Hoe gaat het met de lokale en regionale informatieverschaffing en journalistiek? Welke effecten hebben sociale media op de toon van discussies en relaties tussen groepen?

1.4.8 Duurzame samenleving

Nederland heeft grote ambities om te komen tot een duurzame samenleving. In de Klimaatwet stelt Nederland zich tot doel om in 2050 de CO₂-uitstoot met 95% te hebben verminderd ten opzichte van 1990. Deze doelstelling en de daarmee samenhangende duurzaamheidstransities vormen de context van het onderzoek van het programma Duurzame samenleving. Het programma biedt een sociaal-cultureel perspectief op de transitie die moeten leiden tot een duurzame samenleving, waarin burgers centraal staan. Om de klimaatdoelen te bereiken zijn grote veranderingen nodig in de manier waarop Nederlanders wonen, hun huis verwarmen, eten, reizen, consumeren enzovoort. De transitie naar een duurzame samenleving zal invloed hebben op de beschikbaarheid, het gebruik en de verdeling van hulpbronnen onder de Nederlandse bevolking.

Het onderzoeksprogramma beantwoordt vragen over de rol van de overheid en de burger (individueel of collectief) bij de duurzaamheidstransities, processen van in- en uitsluiting van (groepen) Nederlanders tijdens en ten gevolge van deze transitie en de gevolgen van deze transitie voor de brede welvaart. De antwoorden op deze vragen zullen in belangrijke mate voortkomen uit het bestuderen en in kaart brengen van de kennis, houdingen, motieven, verwachtingen en gedrag van burgers (individueel en collectief) over (beleid op het terrein van) transitie en duurzaamheid in brede zin. Hierbij wordt ook de rol van onderwijs en de media in

ogenschouwen genomen. Verder is er aandacht voor de mate waarin sociale, culturele en maatschappelijke structuren mee- of tegenbewegen ten opzichte van de transitie naar een duurzame samenleving. Binnen dit programma worden drie lijnen gevolgd, die hieronder nader aangeduid worden.

De rol van de staat en de burger en duurzame ontwikkeling

Binnen deze onderzoekslijn is aandacht voor vragen over: (1) hoe burgers de rol van de overheid in de transitie percipiëren en wat zij van de overheid verwachten, en (2) het samenspel tussen de verschillende actoren in een energieke samenleving die aan het verduurzamen is. Het gaat hierbij om draagvlak voor en weerstand tegen (aspecten van) verduurzaming, maar ook om de rol die burgers voor zichzelf zien en nemen. Rechtvaardigheid, vertrouwen en solidariteit zijn hierbij van belang. Solidariteit reikt verder dan de huidige generatie en Nederland. Het gaat hierbij ook om solidariteit met toekomstige generaties en met mensen elders in de wereld. Binnen deze lijn worden ook ex-ante beleidsanalyses uitgevoerd op het terrein van verduurzaming van de samenleving.

In- en uitsluiting en duurzame ontwikkeling

Centraal binnen deze onderzoekslijn staan vraagstukken rondom in- en uitsluiting tijdens en ten gevolge van de transitie naar een duurzame samenleving. Niet alle burgers zullen voldoende (financiële) hulpbronnen beschikbaar hebben en voldoende zelfredzaam zijn om mee te gaan in de door de overheid gevraagde maatregelen. Leiden de transitie tot nieuwe of diepere scheidslijnen in de Nederlandse samenleving? Welke groepen kunnen niet, maar willen wel? Welke groepen kunnen wel, maar willen niet? En als laatste, welke groepen kunnen niet en willen niet? De verwachting dat de scheidslijnen in de samenleving steeds meer verschuiven van de *haves* en de *havenots* naar *cans* en *cannots*, en mogelijk naar de *wills* en *willnots*, zou weleens kunnen worden beïnvloed door wat de overheid van burgers verlangt in de transitie naar een duurzame samenleving.

Brede welvaart en duurzame ontwikkeling

De centrale onderzoeksvraag in deze onderzoekslijn is: wat zijn de gevolgen van de transitie naar een duurzame samenleving voor de brede welvaart? Het SCP hanteert van oudsher een kwaliteit-van-leven-perspectief op brede welvaart. Het gaat hierbij – naast de feitelijke beschikbaarheid van hulpbronnen – ook nadrukkelijk om de tevredenheid hierover. Veranderingen met zo'n grote impact als de transitie naar een duurzame samenleving kunnen leiden tot stress en onbehagen. Ook kunnen aanpassingen in de fysieke leefomgeving, zoals de plaatsing van windmolens, negatieve gevolgen hebben voor het welbevinden en de gezondheid van mensen. Daarnaast zijn er positieve ontwikkelingen in de brede welvaart te verwachten, zoals lagere energiekosten en een betere gezondheid door een schonere leefomgeving.

1.5 Een brede blik op maatschappelijke vraagstukken

Het SCP verricht onderzoek naar actuele vraagstukken en hanteert daarbij een brede blik op de maatschappelijke problematiek. Dergelijke vraagstukken zijn vaak multidimensionaal en domeinoverstijgend, worden gedreven door veranderingen in de maatschappelijke context, en werken door in de kwaliteit van de samenleving. Bij de beantwoording van deze vraagstukken leggen de drie perspectieven uiteenlopende accenten, en de programma's onderzoeken ze vanuit hun expertise en speerpunten. We schetsen hier hoe het SCP de komende tijd een aantal van deze

maatschappelijke en beleidsrelevante vraagstukken integraal adresseert. In diverse studies worden inzichten over verschillende leefdomeinen samengebracht.

Het SCP besteedt daarbij ook aandacht aan de kwaliteit van leven van specifieke groepen in de samenleving op meerdere leefdomeinen. Voorbeelden daarvan zijn de maatschappelijke positie van migranten en de verhoudingen tussen etnisch-culturele groepen, de emancipatie van mannen en vrouwen, en de maatschappelijke positie en het welbevinden van LHBTI'ers. Ook richt het SCP zich op de sociale positie en leefwereld van laag- en hoogopgeleiden, jongeren en ouderen, en mensen met lichamelijke of licht verstandelijke beperkingen. Het SCP heeft een lange onderzoekstraditie in het monitoren en analyseren van de kwaliteit van leven van specifieke groepen en onderscheidt zich daarmee van andere kennisinstituten. In het werkprogramma beogen we op een evenwichtige wijze aandacht te besteden aan de problemen, kansen en handelingsperspectieven van diverse specifieke groepen. Dit onderzoek is te positioneren binnen de elementen van de Kwaliteit van de samenleving en is onderdeel van bredere vraagstukken van sociale ongelijkheid en cohesie. Ook is het te koppelen aan de 'gevoelstemperatuur' binnen de samenleving.

De laatste jaren is er in het publieke en politieke debat veel aandacht voor nationale identiteit. Het komende Sociaal en Cultureel Rapport beschrijft en analyseert vraagstukken van nationale identiteit vanuit het perspectief van de burger. Wat voor beelden hebben mensen van Nederland en in welke mate voelen ze zich verbonden met Nederland? Wat is de betekenis van identificatie met Nederland voor de Nederlandse burgers? Met name vanuit het perspectief van in- en uitsluiting richten we ons op gevoelens van verbondenheid en de al dan niet gedeelde betekenissen die mensen toekennen aan het Nederlander zijn. Deze betekenisgeving bepaalt mede hoe mensen de kwaliteit van hun leven in Nederland waarderen en of ze het gevoel hebben erbij te horen.

In *De sociale staat van Nederland* beschrijft het SCP hoe het gaat met de Nederlandse bevolking en welke ontwikkelingen er zijn op het gebied van onderwijs, arbeid, inkomen, gezondheid, vrijetijdsbesteding, maatschappelijke participatie, enzovoort. Vanuit de drie samenhangende perspectieven geven we hierbij duiding aan de kwaliteit van leven van burgers in diverse leefdomeinen, de verschillen die daarbij tussen sociale groepen ontstaan en hoe deze gerelateerd zijn aan veranderende formele en informele instituties. In 2019 wordt deze tweejaarlijkse brede studie opnieuw uitgebracht, gevolgd door een beknopte update in het jaar erna.

De sociale segmentatie van Nederland wordt verder uitgediept in het project *Vershil in Nederland voorbij?*, op basis van nieuwe gegevens die in 2019 worden verzameld. Om dit thema te onderzoeken gebruiken we elementen uit elk van de drie strategische perspectieven. We onderzoeken of de omvang en samenstelling (waaronder regionale spreiding) van de zes 'kapitaalgroepen' uit het *Sociaal en Cultureel Rapport 2014* vijf jaar na dato zijn veranderd. Verschillen deze groepen in de mate waarin ze beschikken over hulpbronnen, levenskansen realiseren en kwaliteit van leven ervaren, en is dat in de huidige periode van hoogconjunctuur anders dan tijdens de vorige meting? Ook wordt nagegaan welke mechanismen schuilgaan achter nieuwe vormen van segmentatie, en wat het verband is met gevoelens van ongenoegen en maatschappelijke ontevredenheid. Ten slotte wordt aandacht besteed aan de achterliggende instituties: in hoeverre zijn de sociale opdeling en daaraan gekoppelde cohesievraagstukken beïnvloedbaar?

De decentralisaties in het sociaal domein zijn op te vatten als een verbijzondering van het algemene thema Kwaliteit, effectiviteit en legitimiteit van bestuur en beleid. Naar deze thema's kan men kijken met de 'brillen' van de drie strategische perspectieven (de doorwerking van instituties en beleid in de levenskansen van en gedragsverwachtingen jegens burgers; verschillende actoren en in-/uitsluitend gedrag en opvattingen; uitkomsten voor burgers). De komende jaren blijft het SCP onderzoek doen naar de ontwikkelingen in het sociaal domein. Vertrekpunt voor ons

onderzoek zijn niet zozeer de afzonderlijke wetten (het sociaal domein is breder dan dat), als wel de problemen die mensen hebben en de mate waarin daarvoor oplossingen worden gevonden. Inzicht hierin is belangrijk, omdat de decentralisaties niet zouden moeten leiden tot een verslechtering van de gezondheid, participatie of kwaliteit van leven van mensen. Een aandachtspunt is ook of verschillen tussen groepen groter of kleiner worden. Door de decentralisaties veranderen relaties tussen de verschillende overheidslagen, maar ook tussen overheid en burger, overheid en professional, of burger en professional.

Het SCP kent een lange traditie in het onderzoeken van de waarden en opvattingen van burgers. Actuele vraagstukken betreffen onder meer het vertrouwen in instituties en diffuse gevoelens van maatschappelijk onbehagen. We monitoren en duiden ontwikkelingen in vertrouwen en maatschappelijk onbehagen, bestuderen de mate waarin bevolkingsgroepen hierin verschillen en onderzoeken de oorzaken en gevolgen daarvan, zowel op individueel als maatschappelijk niveau.

De opkomende thematiek van de complexer wordende samenleving adresseren we in verschillende onderzoeksprojecten. Vanuit de drie perspectieven analyseren we hoe maatschappelijke en institutionele veranderingen kunnen doorwerken in de ervaren en feitelijke kwaliteit van leven van burgers. In welke mate zijn groepen burgers toegerust om te kunnen participeren in de hedendaagse samenleving, kunnen zij taken combineren, en wat betekent dat voor hun kwaliteit van leven? We richten ons daarbij ook specifiek op de dagelijkse praktijk van professionals, zoals in het onderwijs en het sociaal domein.

In 2017 bracht het SCP *Kwesties voor het kiezen* uit, ten behoeve van de Tweede Kamerverkiezingen en de daaropvolgende formatie. Het SCP verkent een verdere uitwerking van zijn adviesrol in dit proces, en wat daarvoor de meest geëigende formule is. Hierbij worden onder andere de mogelijkheden bezien om meer thema's te adresseren en om de koppeling met de drie strategische perspectieven te versterken.

In 2019 worden inhoudelijke ontwikkelingstrajecten gestart ten aanzien van twee onderwerpen die in het SCP-werkprogramma op termijn nieuwe impulsen behoeven. Dit betreft de thema's Legitimiteit van overheidsbeleid op uiteenlopende terreinen (een element van Kwaliteit van de samenleving in figuur 1) en Lokaal en regionaal onderzoek bij het SCP (een onderwerp waarop nadere oriëntatie geboden is, onder andere door de eerdergenoemde veranderende relaties in het sociaal domein).

Als planbureau vergaart het SCP kennis om bij te dragen aan beter beleid. De komende jaren versterken wij de samenwerking met de zusterplanbureaus. Zo worden de series *Kansrijk beleid* en *Verkenning brede welvaart* de komende periode doorontwikkeld. In de serie *Kansrijk beleid* worden beleidsmaatregelen geëvalueerd en beleidsopties geschetst om daarmee bij te dragen aan beter onderbouwd beleid. De drie planbureaus continueren voorts hun samenwerking omtrent de *Verkenning brede welvaart*, naast de monitor *Brede welvaart* van het CBS.

Ook de komende jaren blijft het SCP investeren in dataverzameling en -analyse en in methodologische innovatie. Tot slot versterkt het SCP de onderzoekssamenwerking met universiteiten, andere kennisinstituten en maatschappelijke partners en continueert zijn bijdragen aan diverse Interdepartementale Beleidsonderzoeken. Het werk van het SCP staat bovendien nooit op zichzelf maar altijd in verbinding met verschillende stakeholders. Deze werkwijze zet het SCP ook in 2019 voort.

2 Werkprogramma 2019

2.1 Programma Inkomen en bestaanszekerheid

2.1.1 Lijn 1: Armoede en beleid: monitoren en evalueren

Armoede in kaart 2019

Sinds 1997 heeft het SCP vrijwel jaarlijks een armoederapportage verzorgd, met daarin de actuele cijfers over armoede in Nederland. Sinds 2016 gebeurt dit in de vorm van een *card stack*, een digitale publicatievorm bestaande uit een aantal zelfstandig te lezen kaarten of pagina's die elk een bepaalde vraag behandelen. In het najaar van 2018 is een beperkte editie van Armoede in Kaart verschenen, met daarin alleen de kerngegevens over de omvang van armoede. Voor het voorjaar van 2019 staat een uitgebreide versie gepland, inclusief een aantal verdiepende kaarten (o.a. over werkende armen, de gezondheid van armen en inkomensongelijkheid binnen de armengroep). Ook zal in deze uitgebreide editie aandacht worden besteed aan de regionale spreiding van armoede.

Kansrijk armoedebeleid

In de afgelopen jaren hebben de drie planbureaus (CPB, PBL en SCP) in wisselende combinaties samengewerkt aan de 'Kansrijk beleid reeks'. In deze reeks zijn de effecten van beleid in kaart gebracht voor diverse beleidsdomeinen, zoals de arbeidsmarkt, de woningmarkt en het onderwijs. In dit nieuwe deel van de Kansrijk-reeks maken we in samenwerking met het Centraal Planbureau een ex-ante evaluatie van mogelijk toekomstig armoedebeleid om op die manier het publieke debat te informeren in de aanloop naar de Tweede Kamerverkiezingen van maart 2021. De publicatie zou medio 2020 moeten uitkomen, dus vóórdat de verkiezingsprogramma's worden geschreven.

Het meten van armoede in internationaal vergelijkend perspectief

Het SCP gebruikt sinds 2007 zijn huidige methode om armoede te meten. De armoedegrens wordt daarbij vastgesteld aan de hand van referentiebudgetten. Deze budgetten geven aan wat iemand nodig heeft om te kunnen beschikken over de goederen en voorzieningen die in de samenleving als noodzakelijk minimum gelden. Het is van belang om de armoedegrens periodiek te herijken zodat deze gebaseerd blijft op actuele budgetten. Daarnaast is het wenselijk de methode voor armoedemeting te evalueren en waar mogelijk te verbeteren. In 2010 en 2018 vonden herijkingen en revisies plaats. In 2019 zal het SCP een hoofdstuk over armoedemeting in Nederland schrijven ten behoeve van een internationaal vergelijkende uitgave over referentiebudgetten, minimuminkomensstandaarden en stelsels van sociale bescherming.

2.1.2 Lijn 2: Leren van de praktijk: de doeltreffendheid en doelmatigheid van interventies in de schuldhulpverlening

In het voorjaar van 2019 zullen in samenwerking met één of meerdere maatschappelijke partners de mogelijkheden worden verkend voor lokaal onderzoek naar de doeltreffendheid en doelmatigheid van interventies in de schuldhulpverlening. Hierbij gaat het om preventieve interventies die gericht zijn op mensen met schulden die op termijn onhoudbaar zouden kunnen worden. Als uit deze verkenning blijkt dat dit onderzoek haalbaar en zinvol zou zijn, zal later in het jaar een start worden gemaakt met de volgende drie projecten:

Effectieve schuldhulpinterventies? Een evaluatie op basis van een randomised controlled trial

In dit project, dat in 2019 start en doorloopt in de jaren erna, evalueren we met behulp van een gerandomiseerd experiment de effectiviteit van preventieve lokale interventies in de schuldhulpverlening. Hierbij maken we ook gebruik van kwalitatieve onderzoeksmethoden om het verhaal en de mechanismen achter de cijfers in beeld te brengen.

Enquête leren van de praktijk

Om de uitgangssituatie van mensen met risicovolle schulden in kaart te brengen, verzamelen we in dit project nieuwe data. Daartoe ontwikkelen we een theoretisch kader, construeren we een vragenlijst en zetten we deze uit onder een lokale steekproef van mensen met risicovolle schulden. Deze enquête vormt de nulmeting voor het gerandomiseerde veldexperiment waarin we de effecten van lokale interventies in de schuldhulpverlening proberen te meten.

Schulden en maatschappelijke dienstverlening: een kwalitatieve analyse

In dit project, dat in 2019 start en doorloopt in de jaren erna, analyseren we met behulp van kwalitatieve methoden (waaronder lokale observatie) de maatschappelijke dienstverlening op het terrein van schulden. Daarna kunnen we laten zien hoe de dienstverlening eruit ziet, wie de cliënten en dienstverleners zijn en hoe deze zich tot elkaar verhouden. Daarbij kijken we niet alleen in de context van hulpverlening naar mensen maar hebben we ook oog voor hun levensloop, afkomst, persoonlijke en familieomstandigheden, en hun competenties en hulpbronnen. Daarnaast gaan we op zoek naar succesverhalen binnen de hulpverlening en naar voorbeelden waar mindere resultaten worden behaald, en brengen we de knelpunten in beeld. Zou het in algemene zin beter kunnen en, zo ja, hoe dan?

2.1.3 Lijn 3: Sociale ongelijkheid en de maatschappelijke effecten ervan

Verschil in Nederland voorbij

Zie programma Maatschappelijke participatie.

Overige projecten

Eindevaluatie Participatiewet

Zie programma Dynamiek op de arbeidsmarkt.

Leefsituatie werkenden, werklozen en arbeidsongeschikten (LWW)

Zie programma Dynamiek op de arbeidsmarkt.

Verschillen in zorg en ondersteuning

Zie programma Zorg en ondersteuning.

Verkennde studie gastransitie

Zie programma Duurzame samenleving.

2.2 Programma Dynamiek op de arbeidsmarkt

2.2.1 Lijn 1: Inclusieve arbeidsmarkt

Eindevaluatie Participatiewet

De overheid streeft naar een inclusieve arbeidsmarkt. Om de arbeidsdeelname te bevorderen van mensen die kunnen werken maar het zonder ondersteuning niet of moeilijk redden, is in 2015 de Participatiewet ingevoerd. Doelstelling van de wet is om zo veel mogelijk mensen met een arbeidsbeperking aan het werk te helpen. Het gaat om mensen die nu onder de WWB (de Wet werk en bijstand) of de WSW (de Wet sociale werkvoorziening) vallen of een Wajong-uitkering ontvangen en nog beschikken over enig arbeidsvermogen. In de eerste fase van de evaluatie zijn de doelstellingen en de beleidstheorie geanalyseerd. In de tweede fase – die in 2019 zal aflopen – wordt vastgesteld in hoeverre de beoogde doelen zijn gerealiseerd en wat de effecten zijn van de invoering van de wet op de baankansen van mensen uit de doelgroep van de Participatiewet. Leidt de Participatiewet tot meer kansen op werk of juist niet? En als mensen uit de doelgroep aan het werk geraken, hoe duurzaam is dan hun arbeidsparticipatie? En waar werken ze? In welke sectoren en onder welke voorwaarden? Hoe vaak wordt beschut werk ingezet? Aandacht gaat uit naar de arbeidsmarktpositie en uitkeringsafhankelijkheid van Wajong'ers en quasi-Wajong'ers, WSW'ers en klassieke bijstandontvangers. Daarbij wordt gebruikgemaakt van statistieken en monitors van CBS en UWV, en van de ervaringsonderzoeken bij gemeenten, werkgevers en cliënten die SZW heeft uitgezet. Om vast te stellen of de realisatie van doelen kan worden toegeschreven aan de invoering van de nieuwe wet worden diverse analyses verricht. Het eindrapport (2019) bevat een synthese van alle inzichten omtrent de Participatiewet.

Spin-off Eindevaluatie Participatiewet: externe effecten Participatiewet op doelgroep WSW

In 2019 willen we samen met het CPB een studie oppakken naar de externe effecten van de invoering van de Participatiewet op de doelgroep WSW. Bij externe effecten gaat het om onbedoelde bijwerkingen/invloeden. Deze kunnen zowel positief als negatief zijn. De focus zal liggen op zorggebruik en criminaliteit. Welke invloed heeft de invoering van de Participatiewet op het zorggebruik van de doelgroep WSW, en op het voorkomen van criminaliteit bij deze groep? In hoeverre vormt (activerende) arbeidsgerelateerde dagbesteding – een voorziening uit de Wmo – een alternatief voor deze groep?

Genezen maar beschadigd; arbeidsdeelname van mensen die genezen zijn van een ernstige ziekte

De overheid streeft een inclusieve arbeidsmarkt na: een arbeidsmarkt waarin iedereen naar vermogen meedoet. Dit project richt zich op een groep mensen die tijdelijk geen of weinig arbeidsvermogen had, maar dat nu wel weer heeft. De arbeidsmarktkansen van mensen die te kampen hebben gehad met een ernstige ziekte, staan hier centraal. Hoe staat het met hun kansen? Welke gevolgen heeft hun ziekte voor hen gehad? Komen zij aan de slag? Hoe staan werkgevers tegenover hen? Voelen zij zich gestigmatiseerd? Krijgen zij enige ondersteuning of zijn zij op zichzelf aangewezen? Welke ondersteuning is dat dan? Hebben zij behoefte aan ondersteuning en zo ja, welke? De aanpak is zowel kwantitatief (analyse CBS-registratiedata) als kwalitatief (interviews) van aard.

Participatieproblemen van mensen met een IQ tussen 70 en 85

Volgens een schatting van het SCP telt Nederland ongeveer 2,2 miljoen mensen met een IQ tussen 70 en 85; deze groep wordt ook wel aan geduid als zwakbegaafden. Hoe het hun vergaat weten we niet. De hoogte van iemands IQ wordt namelijk niet landelijk bijgehouden. Het is dan ook ingewikkeld om in kaart te brengen hoe goed het zwakbegaafden lukt om deel te nemen aan de samenleving. Toch willen we daar wel graag een indicatie van geven. Daarvoor zullen we 'een omweg' moeten bewandelen. In dit project doen we dat door niet de zwakbegaafden centraal te stellen, maar door de mensen bij wie het participeren niet goed lukt als uitgangspunt te nemen. Onder 'niet goed kunnen participeren' verstaan we vooral 'niet actief deelnemen aan de arbeidsmarkt', maar ook 'moeilijk mee kunnen komen op school'. De onderzoeksvraag die we ons stellen is: wat is de prevalentie van zwakbegaafdheid onder niet-participerenden op de arbeidsmarkt en onder moeilijk lerende scholieren? Wij zullen deze vraag beantwoorden door publicaties te zoeken waarin prevalentiecijfers worden genoemd en door sleutelinformanten te bevragen.

Doorstroom van vrouwen en mannen naar hogere functies

In dit onderzoek worden de beroepsloopbanen van vrouwen en mannen over langere tijd geanalyseerd om vast te stellen op welk moment er loopbaanverschillen (wat betreft functieniveau en managementfuncties) tussen vrouwen en mannen gaan optreden. Verder zal in dit onderzoek worden nagegaan welke factoren vanuit de arbeidsorganisaties en bij werknemers zelf een rol spelen bij door- en uitstroom. Daarbij gaat het om (mogelijke) processen van uitsluiting, maar ook om stimulansen. Vernieuwend aan dit doorstroomonderzoek is dat het specifiek ingaat op management- en topfuncties en dat het vrouwen en mannen volgt in een zo groot mogelijk deel van hun loopbaan. De vragen kunnen worden onderzocht met het Arbeidsaanbodpanel (AAP) van het SCP en/of met Registerdata van het CBS. Een deel van dit onderzoek pakken we samen op met het CPB en wordt apart gepubliceerd.

Arbeidsmarktpositie migranten

Dit onderzoek richt zich op de ontwikkelingen in en achtergronden van de achterstanden op de arbeidsmarkt van migranten en hun kinderen (de tweede generatie) ten aanzien van autochtone Nederlanders. Onderbenutting is onwenselijk vanuit het oogpunt van zowel de individuele migrant, de verhoudingen tussen etnische groepen, als de samenleving die 'staat te springen' om economische krachten. Het niet benutten van alle talenten en de ongelijkheid op de arbeidsmarkt heeft financiële en sociale consequenties, voor zowel de individuele migrant, de verschillende herkomstgroepen als de bredere samenleving. Het niet werkzaam zijn tast de financiële mogelijkheden en zelfredzaamheid aan en is sterk gerelateerd aan welzijn. In deze studie gaan we dieper in op het onbenutte arbeidspotentieel bij migrantengroepen in Nederland. De overkoepelende vraagstelling is hoe de (relatieve) arbeidsmarktpositie van migranten zich gedurende de levensloop ontwikkelt en wat de invloed hierbij is van niet-economische (non 'human capital') factoren, zoals hun sociaal-culturele posities, familiestructuur en gezondheid. Hoe zien achterstanden eruit? Op welke facetten van de arbeidsmarktpositie zijn die te zien? Hoe ontwikkelt dit zich en wat zijn de (niet-economische) achtergronden? Het dynamische en structurele perspectief loopt als een rode draad door deze verdiepende studie heen. In de studie zullen we uit verschillende kwantitatieve bronnen putten; zowel survey- als registergegevens worden geanalyseerd.

Kansrijk integratie-/arbeidsmarktbeleid

Het doel van deze studie, die we samen oppakken met het CPB, is beleidsmakers inzicht te geven in kansrijk (en kansarm) beleid om de arbeidsparticipatie van personen met een migratieachtergrond te verhogen. Het gaat daarbij om zowel nieuwkomers als volgende generaties. De methode bestaat uit beschrijvende statistiek over de arbeidsparticipatie van verschillende groepen (herkomstland, geslacht), een nationale en internationale literatuurstudie van beleid en casestudies naar de uitwerking van recente en potentiële beleidswijzigingen op verschillende aspecten van de arbeidsmarktparticipatie van migranten. Bij het presenteren van het empirisch bewijs (gebaseerd op zowel de bestaande literatuur als nieuwe case studies) maken wij een onderscheid tussen beleid dat wordt gevoerd op nationaal, gemeentelijk en organisatieniveau. Nationaal beleid biedt veelal een kader voor het beleid dat door gemeenten en bedrijven wordt toegepast en vormgegeven. De focus op de drie verschillende lagen van besluitvorming geeft dus een beter inzicht in de daadwerkelijke uitvoering van het beleid. Daarnaast kijken wij naar twee typen beleid: specifiek beleid (gericht op integratie van personen met een migratieachtergrond) en generiek beleid (toegepast op alle personen, ongeacht hun achtergrond). Alle beleidsopties worden onder andere gescoord op het budgettaire beslag van de maatregel, het effect op de arbeidsparticipatie en het gebruik van sociale zekerheid.

2.2.2 Lijn 2: Duurzame inzetbaarheid

Ouderen op de arbeidsmarkt; zwaar werk

De belastbaarheid van mensen vermindert met het stijgen van de leeftijd. Zo krijgen werknemers meer problemen met nachtwerk naarmate ze ouder worden, neemt hun fysieke kracht wat af en stijgt de behoefte aan hersteltijd na geleverde inspanning. Er leven dan ook zorgen in de maatschappij over de haalbaarheid van langer doorwerken in zware beroepen als gevolg van het opschuiven van de AOW-leeftijd.

Die zware beroepen zijn vooral bij bepaalde werkgevers geconcentreerd, bijvoorbeeld in de bouw en de volcontinu-industrie. Maatregelen die daar van oudsher werden genomen, namelijk het ontzien van ouderen bij lichamelijk zwaar werk en nachtwerk, worden lastiger nu het aantal ouderen bij werkgevers stijgt. Hoe gaan werkgevers hiermee om? Welke maatregelen nemen zij? Wat werkt wel en niet? Tegen welke problemen lopen zij aan? De aanpak is kwalitatief: we houden interviews onder werkgevers met veel nachtwerk en/of lichamelijk zwaar werk en voeren focusgesprekken met oudere werknemers.

2.2.3 Lijn 3: Waarde van (on)betaalde arbeid

Leefsituatie van werkenden, werklozen en arbeidsongeschikten (LWW)

Met het onderzoek Leefsituatie van werkenden en niet-werkenden (LWW) willen we de opvattingen van burgers over werk, sociale zekerheid en activerend beleid van de overheid in kaart brengen. Vragen die aan de orde komen zijn: Wat is de betekenis van betaald en onbetaald werk in het leven van mensen en hoe verschilt dit tussen groepen? Welke kansen en bedreigingen zien zij voor de arbeidsmarkt van de toekomst én voor hun eigen toekomst op de arbeidsmarkt? Kloppen de aannames over gedragsreacties die ten grondslag liggen aan het activerende beleid, bijvoorbeeld ten aanzien van de gevoeligheid voor sancties en financiële prikkels? Hoe vanzelfsprekend vinden burgers de hulp van de overheid? En: hoe geven ze vorm aan hun eigen verantwoordelijkheid om te participeren? Een langetermijnvergelijking is mogelijk door voort te bouwen op eerdere edities van het LWW-onderzoek (1974, 1982, 2007).

Het LWW geeft inzicht in het gedrag en de leefsituatie van werkenden en niet-werkenden en plaatst dit tegen de achtergrond van veranderende instituties, in relatie tot de arbeidsmarkt en de sociale zekerheid. Waar ander onderzoek zich vooral richt op volumeontwikkelingen (bv. in- en uitstroom bij de uitkeringen, aantal personen met betaald werk) richt het LWW zich veel meer op overtuigingen, opvattingen en de beleving van (on)betaald werk en het ontvangen van een uitkering. Net als in eerdere metingen is het hoofddoel van het LWW-onderzoek inzicht krijgen in de leefsituatie van mensen met een uitkering en in de houding en opvattingen ten aanzien van werk en de sociale zekerheid. In deze nieuwe editie willen we aansluiten bij actuele thema's op de arbeidsmarkt en zullen daarom (ook in het steekproefdesign) meer de nadruk leggen op groepen die in de vorige meting niet goed waren te onderscheiden: mensen met een vast of flexibel contract, zzp'ers, werklozen met een bijstands- of WW-uitkering en niet-werkenden zonder uitkering (de 'nuggers'). Thema's als de combinatie van arbeid en zorg, zingeving en werk en de rol van gezondheid kunnen een plek krijgen in het LWW.

Zzp'ers over collectieve regelingen

Een groot deel van de zzp'ers en andere zelfstandigen is niet verzekerd tegen arbeidsongeschiktheid. Sparen voor pensioen doen ze in meerderheid wel, maar ze sparen minder dan werknemers. Bij beleidsmakers leeft daarom de vrees dat een deel van de zelfstandigen in de financiële problemen komt bij langdurige ziekte of na pensionering. Als oplossing hiervoor wordt soms een verplichte, uniforme voorziening bij arbeidsongeschiktheid en pensioen geopperd. Dit project geeft aan voor welke groepen zelfstandigen een verplichte, collectieve regeling in principe wel en niet voordelig is. Vervolgens laat het zien hoe zelfstandigen zelf denken over de wenselijkheid daarvan. De gegevens voor dat laatste komen uit een enquête die in 2016 en 2018 is gehouden onder zzp'ers, als onderdeel van een breder onderzoek naar werkenden en niet-werkenden (Arbeidsaanbodpanel). We denken aan een korte rapportage.

2.2.4 Lijn 4: Combineren en afstemmen van (on)betaalde arbeid

Uitbreiding arbeidsduur als zorgtaken verminderen

Als vrouwen kinderen krijgen, gaan ze vrijwel allemaal in deeltijd werken, als ze dat daarvoor al niet deden. Dit in verband met de zorg voor hun kind. Maar als de kinderen groter worden en de zorgtaken afnemen, blijken zij niet of nauwelijks meer uren te gaan werken. Waarom niet? Onderzoek over de arbeidsdeelname van vrouwen gaat vrijwel altijd over de combinatie tussen werk en zorg voor kinderen, terwijl de helft van de in deeltijd werkende vrouwen allang 'uit' de kleine kinderen is. Bij deze groep lijkt dus een grote winst te behalen als het om het arbeidspotentieel gaat. Het onderzoek gaat over de vraag waarom zij niet meer uren (willen) werken. Wordt de vrijgekomen tijd ingevuld met andere zaken zoals mantelzorg, opvang van kleinkinderen of vrijetijdsbesteding? Is het op hun werk/leeftijd niet mogelijk om hun arbeidsduur uit te breiden of is dat weinig aantrekkelijk omdat de 'loop' al jaren uit hun carrière is? Speelt mogelijk een afnemende gezondheid hun parten? Of waren ze sowieso al niet van plan om later weer meer uren te gaan werken? Dit kan worden nagegaan door middel van het Arbeidsaanbodpanel van het SCP, aangevuld met een enquête (en vignetstudie) onder oudere in deeltijd werkende vrouwen – zo mogelijk aangevuld met interviews. Deze studie vormt naar verwachting ook input voor het Interdepartementaal Beleidsonderzoek deeltijdwerk.

Emancipatie-opinies hoog- en laagopgeleide vrouwen

In het recente boek *The XX-factor* stelt Alison Wolfe dat opleidingsverschillen belangrijker worden dan man-vrouwverschillen en dat hoger opgeleide vrouwen inmiddels meer op hoger opgeleide mannen dan op lager opgeleide vrouwen lijken in relatie tot hun gedrag en opvattingen met

betrekking tot arbeid en zorg. Een SCP-verkenning die in het voorjaar van 2017 is gepubliceerd (*Leren van verschillen. Opleidingsverschillen in de vrouwenemancipatie*), laat zien dat dit ook voor Nederland geldt en dat opleiding een belangrijke factor is als we man-vrouwverschillen willen verklaren. We weten echter weinig over achterliggende mechanismen. Waarom verschillen lager en hoger opgeleide vrouwen zo sterk van elkaar? In dit project zal worden nagegaan hoe vrouwen van verschillende opleidingsniveaus over een selectie van thema's denken en hoe zij hun keuzes motiveren. Daarbij zullen we inzoomen op veranderingen in de tijd en over generaties. Vier thema's zullen centraal staan: (i) het belang van betaald werk en economische zelfstandigheid; (ii) de taakverdeling met de partner; (iii) kinderopvang en (iv) normatieve opvattingen over opvoeding en mantelzorg.

Kennisverzameling en trendrapportages

Arbeidspanels

Ontwikkelingen op de arbeidsmarkt die gevolgen hebben voor zowel werkenden als werkgevers worden in belangrijke mate in kaart gebracht via de panelen die het SCP om de twee jaar bij respectievelijk werkenden en werkgevers uitzet. Elk jaar verschijnt ofwel een rapportage over het aanbod van arbeid ofwel één over de vraag naar arbeid. Daarin wordt niet alleen ingezoomd op relevante arbeidsmarkttrends maar ook op de positie van verschillende groepen werkenden en werkgevers, hun afwegingen, idealen, belemmeringen, kansen en kennis van en omgang met beleid. In 2019 zal zowel een nieuwe rapportage *Aanbod van arbeid* als *Vraag naar arbeid* uitkomen. De huidige financiering vanuit SZW loopt tot 2023.

2.3 Programma Opgroeien en leren

2.3.1 Lijn 1: Het welbevinden van kinderen en jongeren en de rol van ouders/gezin, school en omgeving

De invloed van tijdsbesteding en sociale druk op het welbevinden van kinderen en jongvolwassenen

Uit onderzoek weten we dat Nederlandse kinderen en jongvolwassenen overwegend gelukkig zijn en tevreden zijn met de situatie thuis, hun vrienden en school. In berichtgeving over de jeugd is de laatste jaren echter steeds vaker een bezorgd geluid te horen over tijdsdruk, overbelasting en stress. Daarbij worden zowel zorgen geuit over school- en studiegerelateerde stress, tijdsdruk door een volle agenda buiten school of studie om, alsook druk van social media. De empirische kennis over de aard, omvang, oorzaken en gevolgen van dit veronderstelde probleem is echter beperkt. In deelprojecten willen we nagaan of, en zo ja in welke mate, kinderen en jongvolwassenen van verschillende achtergronden en in verschillende levensfasen en schoolperiodes, tijdsdruk en overbelasting ervaren en welke invloed dit heeft op hun welzijn, school-/studiebeleving en schoolloopbaan. De veronderstelling is dat tijdsdruk en overbelasting er voor het jonge kind in de basisschoolleeftijd anders uitziet dan voor een leerling in het voortgezet onderwijs of een student in het mbo of hoger onderwijs. De meerwaarde van het onderzoek ligt in een analyse van de sociaal-maatschappelijke krachten die een rol spelen in het welbevinden van jongeren. Daarbij onderscheiden we school- of studiegerelateerde factoren en factoren daarbuiten, waarbij ouders en sociale omgeving een belangrijke rol spelen. Buitenlands onderzoek laat zien dat vooral hoogopgeleide ouders de vrije tijd van hun kinderen bewust invullen met educatieve, creatieve en sportieve activiteiten. Laagopgeleide ouders vullen de tijd van hun kinderen veel minder in. Daarmee lijken kinderen uit de midden- en hogere klassen een voorsprong te krijgen door alle activiteiten en extra lessen. Een volle agenda kan overigens de cognitieve ontwikkeling van kinderen ten goede komen, maar ook tot stress en overbelasting leiden.

School en studie lijken in toenemende mate een bron van stress te zijn. Bij jonge kinderen kan veel mentale druk liggen om het huiswerk goed te doen en vooral om goed te presteren bij de eindtoets zodat het gewenste niveau van voortgezet onderwijs in het verschiet ligt. In het voortgezet onderwijs en hoger onderwijs lijkt de zesjescultuur voorbij. Met name voor degenen die toelating willen tot een selectieve opleiding in het hoger onderwijs zijn goede cijfers een must; leerlingen houden elkaar daarbij in de gaten; de rol van *peers* lijkt groot.

Opvattingen van jongeren in Nederland: hun leven nu en hun toekomst

Jongeren in ons land vormen de burgers van morgen. Om die reden is het belangrijk om te weten hoe jongeren denken over ontwikkelingen in de samenleving en over hun eigen toekomst, en hoe zij hun eigen rol daarin zien. Ondanks het belang hiervan, worden jongeren echter nauwelijks systematisch bevraagd naar hun opvattingen en verwachtingen. Rekening houdend met al eerder verzamelde gegevens onder jongeren, wordt met een Periodieke Peiling Jongeren (PPJ) in genoemde lacune voorzien; de PPJ is daarmee een 'sociale barometer' voor de jeugd in de leeftijd van 12 tot en met 21 jaar. Vragen die centraal staan, zijn: wat zijn de verwachtingen van jongeren ten aanzien van hun schoolloopbaan en werk? Hebben jongeren vertrouwen in hun eigen toekomst, in de richting waarin de samenleving zich ontwikkelt, en in maatschappelijke instituties? Hoe staan jongeren ten opzichte van hun ouders, vrienden en leraren op school, en hoe tevreden zijn zij hiermee? en In hoeverre beschikken jongeren over persoonlijkheidseigenschappen en weerstandsvermogen voor een goede start in de maatschappij?

Het welzijn van schoolgaande en studerende jonge mantelzorgers

Zie programma Zorg en ondersteuning

2.3.2 Lijn 2: Leren voor (blijvende) deelname aan de samenleving

Leven lang leren en de overbevraagde burger

De noodzaak om ook na de initiële schoolloopbaan verder te leren zal de komende jaren toenemen. Kenmerkend is dat keuzes voor opleiding en leren moeten worden gecombineerd met keuzes rondom wonen, zorg en werk. Het SCP onderzoekt in hoeverre het meervoudige beroep dat op burgers wordt gedaan van invloed is op hun mogelijkheden om zich te blijven scholen, en wat onderliggende redenen zijn om niet deel te nemen aan opleidingen, cursussen of trainingen. Op basis van kwantitatief onderzoek wordt nagegaan of er bepaalde groepen burgers zijn die belemmeringen ervaren om aan leeractiviteiten deel te nemen. Met behulp van interviews worden de redenen van deze groepen burgers vervolgens nader verkend.

2.3.3 Lijn 3: Sociale verschillen en kansenongelijkheid in het onderwijs

Verschillen in het thuismilieu op het gebied van sociaal en cultureel kapitaal zijn nog steeds sterk bepalend voor de onderwijskansen en schoolloopbaan van kinderen; dat begint al bij de allervroegste deelname aan het onderwijs en werkt door in de hele keten, tot en met het hoger onderwijs. In het werkprogramma voor 2019 belichten we een deel van die keten met onderzoek in het voortgezet en hoger onderwijs.

Het hoger onderwijs is de laatste jaren in beweging. Er zijn meer selectieve trajecten en opleidingen gekomen die zich richten op excellente studenten, het aanbod van Engelstalige opleidingen is toegenomen, en volledig decentrale selectie voor numerus fixusopleidingen heeft zijn intrede gedaan. De toegankelijkheid van het hoger onderwijs is bij alle veranderingen een belangrijke randvoorwaarde. In deelprojecten onderzoeken we de toegankelijkheid vanuit verschillende gezichtspunten.

Differentiatie in het hoger onderwijs

Instellingen in het hoger onderwijs moeten zowel brede toegankelijkheid garanderen als ook de top goed weten te bedienen. In het hoger onderwijs is meer aandacht voor excellentie en worden excellent presterende studenten vaker dan voorheen geselecteerd voor opleidingen. In een lopend onderzoek wordt in kaart gebracht welke factoren een rol spelen bij de deelname aan selectieve, op excellentie gerichte opleidingen. Hangt de deelname vooral samen met vaardigheden, of speelt ook de achtergrond van studenten een rol? Versterkt de selectie vooral het meritocratische gehalte van het hoger onderwijs, of gaat deze (ook) gepaard met sociale ongelijkheid binnen het hoger onderwijs?

Engelstalig hoger onderwijs en toegankelijkheid

De laatste jaren is het aantal Engelstalige opleidingen in vooral het wetenschappelijk onderwijs sterk gegroeid. In een verkennende studie naar Engelstalig hoger onderwijs stelt de KNAW (2017) dat het overstappen op de Engelse voertaal de toegankelijkheid van het hoger onderwijs onder druk kan zetten. Dit deelonderzoek moet duidelijk maken of dat effect er is. Het onderzoek is kwantitatief gericht; we onderzoeken of de Engelse voertaal invloed heeft op de samenstelling van de instroom in opleidingen. Heeft het aanbod van Engelstalig hoger onderwijs gevolgen voor de instroom van Nederlandse jongeren, en ontstaan daardoor scheidslijnen binnen het hoger onderwijs tussen jongeren met verschillende achtergronden?

Keuzes voor en ervaringen met Engelstalig hoger onderwijs

In dit deelproject proberen we zicht te krijgen op de achterliggende overwegingen van jongeren bij de afweging tussen een Nederlands- en een Engelstalige opleiding, en welke verschillen zich daarbij voordoen tussen jongeren met uiteenlopende achtergronden. Daarnaast willen we de ervaringen met Engelstalige opleidingen inventariseren: wat betekent de Engelse voertaal voor de (ervaren) kwaliteit van het onderwijs, en in hoeverre doen de veronderstelde positieve effecten van Engelstalige opleidingen zich voor, zoals een *international classroom* met contacten tussen studenten uit verschillende landen en delen van de wereld?

Sociale scheidslijnen in het voortgezet onderwijs

Tegen de achtergrond van de maatschappelijke zorg over sociale scheidslijnen in de samenleving waarbij verschillende groepen in toenemende mate naast elkaar lijken te leven, doen wij onderzoek naar de inrichting van het voortgezet onderwijs. In het basisonderwijs zitten leerlingen met verschillende achtergronden en van verschillende prestatieniveaus nog bij elkaar in de klas. In het voortgezet onderwijs zijn leerlingen voorgesorteerd naar onderwijsniveau, en lijken scholen de laatste jaren steeds homogener te worden qua leerlingenpopulatie. Dit heeft onder andere te maken met smalle brugklassen en smal of categoriaal ingerichte schoollocaties waarbij vmbo en havo/vwo of vwo in aparte gebouwen zijn ondergebracht. In deze verkenning laten we verschillende actoren (docenten, directeuren, bestuurders en ouders) aan het woord over het bestaan van sociale scheidslijnen in het voortgezet onderwijs en de voor- en nadelen van de mate van homogeniteit of heterogeniteit van (brug)klassen en vestigingslocaties. Daarbij stellen we de vraag welke doelen zij van belang vinden voor het onderwijs en of de wijze van inrichting en organisatie van het voortgezet onderwijs daarmee strookt.

2.3.4 Lijn 4: De inrichting en het functioneren van systemen voor opvoeding, opvang, jeugdhulp en leren

Complexiteit en ervaren werkbelasting in de klas

In het onderwijs leeft de perceptie dat de samenleving en dus ook de leerlingenpopulatie complexer wordt en dat dit bijdraagt aan de ervaren werkbelasting van leraren. Vaak wordt de complexiteit van de leerlingenpopulatie verklaard met de termen passend onderwijs, werkdruk of falend onderwijsachterstandenbeleid, maar dat dekt de lading niet. De complexiteit in de klas gaat over de hele samenleving: de rol van ouders, het gezag van leraar en school, diversiteit en bijvoorbeeld digitalisering. In dit project willen we nagaan wat deze kwestie van ervaren complexiteit van de leerlingenpopulatie en doorwerking van maatschappelijke verwachtingen in het onderwijs precies behelst. In het bijzonder kijken we naar de diversiteit in achtergrondkenmerken en onderwijsbehoeften van basisschoolleerlingen in relatie tot de toegenomen eis om 'maatwerk' te leveren en de talenten van alle kinderen optimaal tot bloei te brengen. Hoe ziet de huidige diversiteit van de leerlingenpopulatie eruit en hoe gaan leerkrachten, schoolleiders en schoolbestuurders hiermee om? Wat betekent dit alles voor de werkbelasting van leerkrachten? Feitelijk gaat het om de vraag of de school (en leraren daarbinnen) adequaat weet in te spelen op de veranderende maatschappij en daarmee ook de veranderende leerlingenpopulatie en ouders. Het thema sluit aan bij bredere vraagstukken over toegenomen complexiteit en diversiteit in de samenleving en de gevolgen daarvan voor burgers en publieke dienstverleners.

Sociale netwerken van ouders

In de participatiesamenleving wordt van ouders verwacht dat zij – indien zij hulp nodig hebben bij de opvoeding en verzorging van hun kinderen – eerst te rade gaan bij hun eigen netwerk (familie,

vrienden, buren). Dit onderzoek richt zich op de visie op, en het gebruik van hulp van het sociale netwerk van (verschillende groepen) ouders bij de verzorging en opvoeding van thuiswonende kinderen en de mechanismen die een rol spelen bij het al dan niet om hulp vragen. Op basis van interviews met ouders en van secundaire analyses van een drietal surveys wordt een beeld geschetst van de aard van het informele sociale netwerk van ouders, de behoefte aan ondersteuning bij de opvoeding, de houding van ouders ten aanzien van hulp vragen aan het netwerk, het daadwerkelijke gebruik ervan en de ervaren steun. Ook wordt ingegaan op de relatie tussen de steun van het eigen netwerk bij de opvoeding en het welbevinden van ouders.

Dataverzamelingsprojecten

Het SCP investeert de komende periode in de kennisinfrastructuur, onder andere door twee meerjarige dataverzamelingen te starten, primair ten behoeve van het programma Opgroeien en leren. In verkenningen voorafgaand aan beide dataverzamelingen wordt onderzocht welke gegevens al beschikbaar zijn en waar zich nog lacunes voordoen. Deze zullen in de nieuwe gegevensverzamelingen geadresseerd worden om zo de centrale vragen in de programmering te kunnen beantwoorden.

Periodieke peiling jongeren

In 2019 start het SCP een periodieke dataverzameling onder jongeren. Door de peiling onder jongeren jaarlijks te houden krijgen we zicht op de opvattingen van jongeren en de ontwikkeling die zich daarin over de jaren voordoet. Daarnaast heeft iedere peiling een specifiek thema dat wordt uitgediept. In 2019 is 'tijdsdruk en belasting van kinderen en jongeren' een van de centrale thema's. De peiling is beschrijvend van aard. Voor de vaste kern aan onderzoeksvragen maakt de peiling gebruik van een webenquête onder 1500 jongeren in de leeftijd van 12 tot en met 21 jaar, zo nodig aangevuld met een schriftelijke vragenlijst. Door koppeling aan andere bestanden kunnen de jongeren worden gevolgd in hun verdere schoolloopbaan of bijvoorbeeld bij hun overgang naar de arbeidsmarkt. Dat maakt het mogelijk om op een later moment ook verklarende studies te doen door in de ontwikkeling van jongeren een relatie te leggen met eerder gemeten voornemens of sociaal-psychologische kenmerken van jongeren.

Het moderne gezinsleven en welbevinden van kinderen

In 2019 start het SCP eveneens met een grootschalig en representatief onderzoek onder ouders. Deze dataverzameling voorziet in een lacune op het gebied van de verwachtingen, opvattingen en keuzes van aanstaande ouders ten aanzien van hun nog te krijgen kinderen en van ouders ten aanzien van hun jonge kinderen. Juist op jonge leeftijd wordt bij kinderen een belangrijke fundering voor het latere leven gelegd; in beleid zien we de aandacht niet voor niets verschuiven naar preventie en vroege interventie. Om meer over het welbevinden van (heel) jonge kinderen te weten te komen is raadpleging van de ouders/verzorgers van het kind noodzakelijk. Het is daarbij belangrijk oog te hebben voor de toegenomen variatie in gezinsvormen (zoals gescheiden en nieuw samengestelde gezinnen en gezinnen met een migratieachtergrond).

De data geven zicht op hoe het volgens ouders met kinderen gaat; hoe zij hun rol als ouder (zien en/of) ervaren; en op processen in en buiten het gezin, zoals de rol van sociale netwerken in de opvoeding van kinderen en de rol van de school. Hoe denken ouders over het belang van onderwijs en school, welke rol zien zij voor zichzelf – en nemen zij ook – in het begeleiden van de onderwijsloopbaan van hun kinderen, maar ook bij het voorkomen van stress en overbelasting? Op basis van de projecten in de programmaliijn Opgroeien en leren worden de thema's geselecteerd die we in deze dataverzameling onder ouders zullen adresseren.

2.4 Programma Zorg en ondersteuning

2.4.1 Lijn 1: Zorg en ondersteuning, nu en in de toekomst

Gezondheid, zorg, ondersteuning en welzijn (nieuwe kennisverzameling)

Wanneer mensen zichzelf als gevolg van uiteenlopende beperkingen niet meer kunnen redden in het dagelijks leven, hebben zij zorg of (maatschappelijke) ondersteuning nodig om te kunnen participeren, zo lang mogelijk zelfstandig te kunnen blijven wonen en een zo goed mogelijke kwaliteit van leven te hebben. Voor het toekomstig zorggebruik spelen demografische ontwikkelingen zoals vergrijzing een grote rol, maar ook sociale en culturele ontwikkelingen. Daarmee zal niet alleen de vraag naar zorg toenemen, maar vermoedelijk ook de aard van de vraag veranderen. Met een nieuwe kennisverzameling, op te starten in 2019, wil het SCP antwoord kunnen geven op vragen over de behoeften van mensen, hun zorggebruik en hun kwaliteit van leven. Zijn er verschillen tussen sociale groepen in het ontvangen van en toegang tot zorg en wat zijn de redenen voor die verschillen? En wat betekent dit alles voor de (objectieve en subjectieve) kwaliteit van leven van zorgbehoevenden? Of voor de verschillen daarin tussen gezonde en ongezonde mensen met verschillende soorten gezondheidsbelemmeringen? Deze kennisverzameling voert Zorg en ondersteuning uit samen met Gezondheid en welzijn.

Verschillen in zorg en ondersteuning verklaard

De ene persoon redt zich met zorg vanuit het sociale netwerk of particuliere hulp, terwijl een ander (ook) een beroep doet op publiek gefinancierde zorg. In hoeverre spelen persoonlijke kenmerken en hulpbronnen hierbij een rol, naast verschillen in de ernst van de beperkingen en de aanwezigheid van aandoeningen? En welke zorg en ondersteuning ontvangen kwetsbare groepen die nog zelfstandig wonen; een groep die naar verwachting in de toekomst alleen maar zal toenemen? Zelfstandig wonen lukt voor deze groep vaak met een bouwwerk aan steunpilaren: de partner, het sociale netwerk, eigen middelen en publiek gefinancierde thuiszorg. Maar wat als één van die steunpilaren wegvalt (bv. de partner)? Is opname dan onontkoombaar? In dit project geven we antwoord op deze vragen en geven zo inzicht in (achtergronden van) het gedrag van zorggebruikers en daarmee aanknopingspunten voor beleid.

Toekomstig gebruik van zorg en ondersteuning

Het aantal ouderen in de Nederlandse samenleving neemt toe. Zij worden niet alleen ouder, maar blijven ook langer relatief gezond. Dergelijke ontwikkelingen hebben gevolgen voor het gebruik van zorg en ondersteuning. Voor het beleid is het belangrijk om goed geïnformeerd te zijn over het zorggebruik dat in de toekomst valt te verwachten.

In het verleden heeft het SCP verschillende onderzoeken gedaan naar het toekomstige gebruik van zorg en ondersteuning. Gezien de veranderde bevolkingssamenstelling en veranderingen in de verzorgingsstaat zullen deze toekomstverwachtingen geactualiseerd worden met nieuwe gegevens en ontwikkelingen. Met dit onderzoek krijgen we zicht op het toekomstig gebruik van verschillende vormen van zorg en ondersteuning, zowel van publiek gefinancierde zorg als van zelf betaalde en informele hulp. We maken gebruik van de databestanden Onderzoek Zorggebruik (OZG) onder zelfstandig wonende volwassenen en Ouderen in Instellingen (OII) onder tehuisbewoners die het SCP de afgelopen jaren (2014-2016) heeft verzameld.

Verkenning rol van particuliere zorg en ondersteuning

Wanneer mensen met beperkingen ondersteuning nodig hebben, moeten ze eerst nagaan in hoeverre ze hierin zelf kunnen voorzien. Daarbij kan worden gedacht aan hulp van hun eigen netwerk, maar ook aan het inhuren van particuliere verzorging of ondersteuning. Doel van dit project is het verschaffen van inzicht in het aanbod (en gebruik) van particuliere woonzorg voor ouderen en de mogelijke gevolgen voor individuen, de samenleving en het zorgstelsel (zoals innovatie en eventuele verschillen in kwaliteit en toegang). We beogen beter zicht te krijgen op de vormen waarin het fenomeen zich voordoet, de doelgroep(en) en eventuele vraagstukken. Het gaat hier om een klein en kwalitatief onderzoek, dat mogelijk aanleiding kan zijn voor een grootschaliger onderzoek. Het project is grotendeels in 2018 uitgevoerd, in 2019 gaat het om de afronding.

Toekomst van de mantelzorg

Mantelzorg is een belangrijk fundament voor de zorg die mensen thuis ontvangen. Het belang van mantelzorg zal in de toekomst alleen maar toenemen. Steeds meer mensen bereiken een hoge leeftijd en ouderen blijven ook steeds langer zelfstandig wonen met minder professionele zorg. Het SCP maakt in samenwerking met PBL regionale ramingen voor zowel het geven als het krijgen van mantelzorg voor de periode 2020-2040.

Kennissynthese ouderenzorg

Het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport heeft het SCP gevraagd om een kennissynthese van de ouderenzorg op te stellen, waarin enerzijds wordt ingegaan op de vraag hoe de zorg voor ouderen thuis er nu uitziet (en waar eventuele knelpunten zitten) en anderzijds welke trends en ontwikkelingen er in de maatschappij zijn die gevolgen hebben voor de zorg voor ouderen thuis. De door het Kabinet ingestelde commissie Toekomst zorg thuiswonende ouderen zal deze kennis gebruiken om advies uit te brengen over wat er nodig is om de zorg voor thuiswonende ouderen ook in de toekomst op peil te houden.

Ouderen in Instellingen (OII) – nieuwe kennisverzameling

Ouderen blijven steeds langer zelfstandig wonen, waardoor de zorgbehoefte van degenen die naar een verpleeghuis verhuizen zal toenemen. Om goed zicht te houden op deze laatste populatie, die vaak geen onderdeel uitmaakt van kennisverzamelingen, doen we een onderzoek waarbij bewoners van zorginstellingen zoveel mogelijk zelf aan het woord komen. Dit is de belangrijke meerwaarde van het onderzoek Ouderen in Instellingen dat het SCP sinds 1996 ongeveer iedere vier jaar laat uitvoeren. De dataverzameling zal in januari 2019 aanvangen. Met deze gegevens zijn we in staat ontwikkelingen in de leefsituatie en de zorg voor de meest kwetsbare ouderen in onze samenleving te volgen. Nieuw in deze kennisverzameling is het in kaart brengen van de kwaliteit van leven van oudere verpleeghuisbewoners met dementie, een groep die naar verwachting zal toenemen.

2.4.2 Lijn 2: Passende zorg en ondersteuning

Achterblijvers in het huidige stelsel voor langdurige zorg

Het evaluatieonderzoek van de eerste jaren na de HLZ is in 2018 afgerond, maar er bestaan nog kennislacunes over specifieke groepen. Het doel van dit onderzoeksproject is om meer zicht te krijgen op eventuele groepen die de weg in het stelsel minder goed kunnen vinden of om andere redenen geen passende zorg ontvangen. Het gaat om mensen die geen formele ondersteuning

ontvangen maar die wel nodig hebben, en om mensen die wel formele ondersteuning ontvangen maar voor wie die ondersteuning te weinig of niet passend is. Een gebrek aan (passende) zorg kan leiden tot verergering van problemen, een lagere kwaliteit van leven en een verhoogde kans op inzet van acute (vaak zware) zorg. Het is daarom van belang om de groepen te identificeren waarbij geen, onvoldoende of niet passend zorggebruik een rol speelt en de redenen daarvoor. Door dit in kaart te brengen kunnen we wellicht ook een antwoord krijgen op de vraag of er mogelijkheden zijn om deze 'achterblijvers' beter te ondersteunen. De voornamelijk kwalitatieve gegevens voor dit onderzoek zullen vergaard worden onder professionals in de zorg en ondersteuning en onder mensen die deel uitmaken van de geïdentificeerde groepen.

Welke verschillen in redzaamheid zijn er tussen mensen met een verstandelijke beperking en andere (kwetsbare) groepen?

Er zijn signalen dat mensen met een (licht) verstandelijke beperking het moeilijker hebben gekregen na de hervormingen van de langdurige zorg. Dit zou komen omdat zij niet langer zorg en ondersteuning ontvangen via de centraal geregelde AWBZ, maar via de decentraal geregelde Wmo 2015. Of dat werkelijk zo is, weten we niet, zoals we nog heel veel niet weten over deze groep. Zo zijn er vermoedens dat de huidige inrichting van het zorgsysteem niet goed is afgestemd op de behoeften van deze groep mensen met een (licht) verstandelijke beperking en daarom wordt er gezocht naar wat er nodig is om dit te verbeteren. Eén van de mogelijke knelpunten is de veronderstelde redzaamheid van deze mensen: tegen welke problemen lopen ze aan, kunnen zij die zelf oplossen, hebben zij hulp nodig en krijgen zij die dan ook, en hoe is dat te verklaren? Denk bij problemen bijvoorbeeld aan het niet kunnen invullen van formulieren of het niet kunnen meedoen aan sociale activiteiten. Ook op gebieden als schuldproblematiek of criminaliteit kunnen deze mensen meer problemen ondervinden dan anderen.

Daarom gaan we, samen met het programma Gezondheid en welzijn, in dit project na of mensen met een verstandelijke beperking meer of minder redzaam zijn dan anderen. Op basis van de SCP-enquête 'Leven' gaan we op zoek naar verklaringen voor gevonden verschillen en vullen deze aan met interviews met ervaringsdeskundigen, hun ouders of zorgprofessionals.

Participatieproblemen van mensen met een IQ tussen 70 en 85

Zie Programma Dynamiek op de arbeidsmarkt

2.4.3 Lijn 3: Gevolgen van het geven van informele zorg

Informele hulp 2019 (nieuwe kennisverzameling)

In 2015 is de langdurige zorg grondig hervormd. Zo wordt in de Wmo 2015 meer dan voorheen nadruk gelegd op de eigen verantwoordelijkheid van burgers en op de ondersteuning van informele helpers. In 2014 en in 2016 heeft het SCP kwantitatief onderzoek gedaan naar veranderingen in de (bereidheid om) informele hulp (te geven). In die korte periode waren er weinig verschillen in het geven van hulp. In 2019 zal het SCP, in samenwerking met het CBS, nieuwe gegevens verzamelen over het geven van mantelzorg en het doen van vrijwilligerswerk in zorg en ondersteuning en daarmee ook bijdragen aan de monitoring van het Programma Langer thuis van het ministerie van VWS. Specifieke aandacht gaat uit naar de kwaliteit van leven van helpers (veranderingen in overbelasting) en de rol van ondersteuning daarbij (gebruik van ondersteuning en afstemming van de informele en formele zorg). Mogelijk worden ook enkele subgroepen mantelzorgers onderzocht.

Mantelzorg in combinatie met werk

De overheid wil graag actieve burgers (de participatiesamenleving). Het gaat dan zowel om onderlinge zorgverlening als om arbeidsparticipatie. Veel mensen combineren dan ook het deelnemen aan de arbeidsmarkt met het zorgen voor een naaste. In dit project gaan we na welke spanningsvelden er ontstaan als werk en mantelzorg samenkomen. We onderzoeken op basis van het onderzoek informele hulp 2016 welke mogelijke – onbedoelde – effecten deze taakcombinatie kan hebben op de kwaliteit van leven en welke rol ondersteuning hierbij speelt. Inzicht hierin kan beleidsmakers helpen bij het identificeren van beleidskwesties die in de toekomst aan belang zullen winnen.

Het welzijn van schoolgaande en studerende jonge mantelzorgers

De verwachting is dat zieke naasten steeds vaker in de eigen sociale omgeving worden opgevangen. Hiervoor zal een beroep gedaan worden op verschillende groepen burgers, niet alleen op ouderen, maar ook op jongere generaties. In Nederland worden jongeren die hulp bieden aan zieke naasten 'jonge mantelzorgers' genoemd. Het SCP doet vanuit de programma's Zorg en ondersteuning en Opgroeien en leren in verschillende projecten onderzoek naar deze groep.

Zo voert het SCP in samenwerking met Vilans en met behulp van een Europese subsidie van H2020 een internationaal vergelijkend onderzoek uit naar de kenmerken van jonge mantelzorgers en de gevolgen van het geven van mantelzorg door 15-17-jarigen in Nederland, Groot-Brittannië, Italië, Slovenië, Zweden en Zwitserland. Op basis van kwantitatief onderzoek onder jongeren, kwalitatief onderzoek onder beleidsmakers en professionals, *blended learning networks* met jongeren en beroepskrachten wordt een online vorm van ondersteuning ontwikkeld. Via een *randomised controlled trial* (RCT) wordt nagegaan wat het effect van de ondersteuning is op het subjectief welbevinden van jonge mantelzorgers is.

In een tweede studie richt het SCP zich samen met de Vrije Universiteit, Hogeschool van Amsterdam en Vilans met behulp van een subsidie uit de Startimpuls voor de route Veerkrachtige en Zinvolle Samenlevingen (VZS) op studerende jonge mantelzorgers. In deze studie kijken we naar de kenmerken, het welbevinden en studiesucces van studerende jonge mantelzorgers en naar aanknopingspunten voor ondersteuning om hun veerkracht te vertragen. Uit de eerste resultaten blijkt dat deze studenten meer kans hebben op studievertraging en gezondheidsproblemen. In 2019 gaan we in cocreatie met studenten en beroepskrachten na welke ondersteuning zij wensen.

In een derde studie richten we ons op scholieren (11-16 jarigen) die te maken hebben met een zorgsituatie thuis. We onderzoeken, samen met de Vrije Universiteit, de verschillen in kwaliteit van leven tussen scholieren met en zonder een langdurig zieke thuis die al dan niet extra taken verrichten. We maken gebruik van enquêtegegevens uit het onderzoek Health Behaviour in School-aged Children 2017 (HBSC).

2.5 Programma Gezondheid en welzijn

2.5.1 Lijn 1: Hoe ontwikkelen gezondheid en welzijn zich in algemene zin en hoe is de verdeling over groepen?

Verkenning naar verschillen in gezondheid en welzijn en verklaringen daarvoor

Dit project biedt een verkenning van wat er bekend is op het gebied van verschillen in gezondheid en welzijn in Nederland. We gaan op zoek naar literatuur met betrekking tot de volgende vragen: hoe worden gezondheid en welzijn gedefinieerd? Hoe is het gesteld met de gezondheid en het welzijn van inwoners van Nederland? Wie zijn relatief gezond en hebben een hoog niveau van welzijn en wie juist niet? Hoe komt het dat sommige groepen achterblijven en andere voorlopen; welke hulpbronnen op micro- en macroniveau spelen een rol en op welke manier (sociale mechanismen)? Zijn hierin veranderingen (te verwachten) in de tijd? Welke hulpbronnen/mechanismen zijn beleidsmatig te beïnvloeden en in hoeverre gebeurt dat? In hoeverre komt het huidige gezondheids- en welzijnsbeleid ten goede aan degenen die dat het hardst nodig hebben? Op basis van deze verkenning komen we tot een onderzoeksagenda voor de komende jaren.

Achterblijvers in lichamelijke en psychische gezondheid

Dit project brengt in beeld hoe het gesteld is met de lichamelijke en psychische gezondheid van inwoners van Nederland. Er worden relaties bestudeerd met achtergrondkenmerken zoals opleiding, inkomen, geslacht, leeftijd en herkomst. Hiermee wordt in kaart gebracht wie een relatief slechte gezondheid hebben. Dit project bouwt voort op eerder onderzoek naar deze relaties, waaronder in *De sociale staat van Nederland 2018* (SSN). In de SSN is gekeken naar een relatie tussen één gezondheidskenmerk en één achtergrondkenmerk, dit nieuwe project vult dat aan met multivariate analyses. Met deze analyses worden alle achtergrondkenmerken in samenhang met elkaar bestudeerd, waardoor inzicht ontstaat in het relatieve belang van elk afzonderlijk kenmerk. De resultaten geven inzicht in welke kenmerken het meest relevant zijn voor verschillen in gezondheid. In dit project ligt de focus bij vier indicatoren voor gezondheid: (1) ervaren gezondheid, (2) afwezigheid van een of meer lichamelijke beperkingen, (3) afwezigheid van chronische ziekten en (4) psychische gezondheid. Voor dit project gebruiken we de gezondheidsenquête.

Staat voor de volksgezondheid en zorg

Dit betreft een samenwerking die in 2015 op verzoek van het ministerie van VWS is opgezet. Op dit moment werken er acht partijen samen in een consortium: RIVM, CBS, Zorginstituut Nederland (ZiN), Nederlandse Zorgautoriteit (Nza), Trimbos-instituut, Nederlands Jeugdinstituut (NJI), Nivel en SCP. Er wordt vooral gewerkt aan kerncijfers over volksgezondheid en zorg in digitale cijferoverzichten. Daarnaast verschijnen er vanuit het consortium themarapporten.

2.5.2 Lijn 2: In hoeverre is eenzaamheid een probleem; enerzijds voor mensen zelf en anderzijds voor de samenleving als geheel? Wat zijn de gevolgen van eenzaamheid?

Verkenning eenzaamheid onder verschillende groepen in Nederland

Eenzaamheid is een maatschappelijk probleem dat momenteel veel aandacht krijgt. Dat is niet verwonderlijk aangezien er bijvoorbeeld een relatie is tussen eenzaamheid en

gezondheidsproblemen (onder andere depressie, hartziekten en vroegtijdig overlijden). De aandacht vanuit de politiek is sterk gericht op de oudere populatie, zoals bijvoorbeeld in het actieprogramma Eén tegen eenzaamheid. In 2017 heeft het SCP onderzocht hoe eenzaamheid zich voornamelijk onder ouderen heeft ontwikkeld in de afgelopen jaren (de studie *Kwetsbaar en eenzaam?*). In deze studie bleek dat een oudere in 2017 iets minder kans had op eenzaamheid dan voorheen, maar dat het aantal eenzame ouderen is toegenomen door de vergrijzing van de bevolking. Daarnaast bleek dat eenzaamheid niet alleen bij ouderen voorkomt. In dit project willen we onderzoeken hoe het staat met eenzaamheid onder verschillende bevolkingsgroepen. De verkenning start met een overzicht van beschikbare data om de eenzaamheid in kaart te brengen van jongeren (jeugd/scholieren/studenten), volwassenen (werkend/niet werkend), LHBT'ers en migranten. Daarbij onderzoeken we wat determinanten van eenzaamheid zijn. We doen dit door middel van literatuuronderzoek en secundaire analyses op beschikbare data (waaronder HLZ-melders onderzoek, enquête sociaal domein, vragenlijst SCP leefsituatie-index, gezondheidsenquête).

In een vervolg op dit project kijken we naar de relatie van eenzaamheid met kwaliteit van leven en mogelijke maatschappelijke problemen (in termen van bijvoorbeeld sociale uitsluiting, pesten, werkgerelateerde problemen zoals een burn-out of het gebruik van voorzieningen). Over het vervolgproject rapporteren we in 2020.

Wanneer is eenzaamheid een probleem en wanneer moet worden ingegrepen?

Het recente SCP-rapport *Kwetsbaar en eenzaam?* geeft inzicht in de mate van kwetsbaarheid van met name ouderen in Nederland. Maar het geeft geen inzicht in de beleving van eenzaamheid. Dit project wil antwoord geven op de vraag of er verschil is in de beleving van eenzaamheid tussen eenzamen zelf en hun omgeving. Kan op basis daarvan worden afgeleid wanneer eenzaamheid een probleem is en ook wanneer moet worden ingegrepen? In dit project onderzoeken we de relatie tussen ervaren eenzaamheid en (de eventuele discrepantie tussen) gewenste en daadwerkelijke contacten, zowel vanuit het perspectief van de eenzame als van zijn omgeving. Hierbij verstaan we onder de omgeving zowel de nabije omgeving (partner, familie, vrienden, burens) als de sociale basisinfrastructuur (buurthuis, wijkverpleging, huisarts). Ook kijken we naar gevolgen van eenzaamheid, met name op het gebied van de gezondheid.

Door eenzamen en hun omgeving een stem te geven verwachten we meer inzicht te krijgen in de oorzaken en gevolgen van ervaren eenzaamheid. Ook denken we hiermee een eerste indicatie te krijgen van wanneer ingrijpen van de nabije omgeving of de sociale basisinfrastructuur nodig is.

2.5.3 Lijn 3: Kunnen mensen met een psychische kwetsbaarheid meedoen in de maatschappij en zo nee: wat hebben ze nodig om dat wel te kunnen?

Verkenning psychische kwetsbaarheid

In dit project ligt de focus op een groep die het wellicht moeilijk heeft in de huidige samenleving: mensen met een psychische kwetsbaarheid. Het kan zijn dat zij niet over de juiste vaardigheden beschikken om te voldoen aan de aanspraak op de eigen verantwoordelijkheid die het beleid steeds vaker verlangt. Dit project verkent de groep mensen met een 'psychische kwetsbaarheid', een groep die heel divers is en bestaat uit mensen met verschillende problemen (het ervaren van mentale druk, mentale problemen zoals gering zelfvertrouwen of weinig veerkracht, psychische stoornissen zoals dementie, autisme of verstandelijke beperkingen, maar ook depressiviteit). Het RIVM (in de *Volksgesondheid Toekomst Verkenning 2018*) en de WRR (in het rapport *Van verschil naar potentieel, 2018*) vragen aandacht voor verkenningen en kennisopbouw ten aanzien van psychische gezondheid. Met deze onderzoekslijn wil het SCP daaraan bijdragen. Iedereen is in een

bepaalde mate kwetsbaar; het gaat dan ook vooral om mensen die meer dan gemiddeld kwetsbaar zijn. Deze verkenning moet inzichtelijk maken hoe deze groep is af te bakenen. Daarbij hebben we aandacht voor de verhouding tussen psychische gezondheid en fysieke gezondheid en de gevolgen voor het welzijn van mensen. Het hebben van een psychische kwetsbaarheid hoeft op zich geen gevolgen te hebben voor onder meer participatie in de samenleving of het welzijn van mensen, maar wanneer is dat wel het geval en hoe ervaren mensen met psychische kwetsbaarheid zelf hun leven? In welke mate grijpen maatschappelijke veranderingen verschillend in op het leven van mensen met en zonder psychische kwetsbaarheid en is er wellicht verschil tussen groepen met een verschillende kwetsbaarheid? Op basis van dit project komen we tot een onderzoeksagenda voor de komende jaren.

Welke verschillen zijn er in redzaamheid tussen mensen met een verstandelijke beperking en andere (kwetsbare) groepen?

Dit project wordt samen met het programma Zorg en ondersteuning uitgevoerd. Bij dat programma is verdere informatie over dit project te vinden.

2.5.4 Sociaal domein

Factsheet ouders van kinderen in de jeugdzorg

In de *Overall rapportage sociaal domein* beschrijft het SCP de ontwikkelingen in kwaliteit van leven, participatie, ondervonden problemen en voorzieningengebruik van mensen in de Wmo 2015, de Participatiewet, de Jeugdwet en multigebruikshuishoudens. In multigebruikshuishoudens worden voorzieningen uit meerdere wetten gebruikt; in deze groep zitten dus ook mensen die een kind in de jeugdzorg hebben (en daarnaast nog iemand met een voorziening in de Participatiewet of de Wmo 2015). Op verzoek van het ministerie van VWS maken we een factsheet over de totale groep mensen met een kind in de jeugdzorg. In de factsheet richten we ons op de duur van het voorzieningengebruik en ligt de verdere focus op de belangrijkste *outcome*-indicatoren uit de *Overall rapportage sociaal domein*: eenzaamheid, participatie, redzaamheid, probleemcumulatie en kwaliteit van leven (waaronder tevredenheid met het leven). Daarbij kijken we ook naar verschillen tussen mensen met jeugdhulp zonder verblijf, jeugdhulp met verblijf, jeugdreclassering en jeugdbescherming. Voor dit project maken we gebruik van de enquête sociaal domein en het stapelingsbestand.

Nadere analyse van geografische verschillen voorzieningengebruik sociaal domein

De analyses voor de *Overall rapportage sociaal domein* laten zien dat er soms grote verschillen zijn in het gebruik van voorzieningen tussen gemeenten en regio's. Twee kwalitatieve studies van Platform31 hebben een aantal factoren naar boven gehaald die de verschillen nader zouden kunnen verklaren. Aanvullende analyses hebben laten zien dat de verschillen in gebruik beter verklaard kunnen worden met kwantificering van deze factoren.

Om verschillen tussen regio's en gemeenten, maar ook binnen gemeenten, beter in beeld te krijgen en te kunnen duiden zal een landelijk (*multilevel*) model op wijkniveau worden ontwikkeld. De uitkomsten kunnen naar verschillende regio-indelingen geaggregeerd worden, waarbij verschillende verklarende factoren kunnen worden opgenomen. In 2019 starten we met het modelleren van het gebruik van jeugdzorgvoorzieningen (later volgen Wmo en Participatiewet). In samenwerking met het Kennisnetwerk Jeugd Haaglanden (Haagse Hogeschool, gemeenten Den Haag en Zoetermeer en twee aanbieders van jeugdzorg wordt voor de regio Haaglanden naar (ook kwalitatieve) duiding gezocht.

Voor dit project maken we gebruik van het stapelingsbestand, de enquête sociaal domein, CBS-registraties en gegevens van de gemeenten in de regio Haaglanden.

Kwaliteit van leven: van jeugd naar volwassenheid

Uit de tweede *Overall rapportage sociaal domein* blijkt dat de kwaliteit van leven van kwetsbare jongeren op weg naar volwassenheid de nodige beperkingen kent. Jongeren uit gezinnen met schulden, zonder startkwalificatie op de arbeidsmarkt en in jeugdzorg hebben later een grotere kans om zonder werk te raken, meer kans op problematische schulden en meer kans om in de criminaliteit terecht te komen. Het project maakt gebruik van het stapelingsbestand, waarin jaarlijks een groot aantal gegevens over de (sociale) situatie van mensen en hun voorzieningengebruik wordt verzameld. Op basis van deze gegevens kan worden nagegaan hoe de positie van jongeren zich ontwikkelt na het bereiken van de 18-jarige leeftijd en waar dit van afhankelijk is. We bestuderen de kwaliteit van leven van jongeren in brede zin, dus hun gezondheidstoestand, woonsituatie, maatschappelijke participatie en vermogenssituatie. Hierbij houden we rekening met de hulpbronnen die jongeren tot hun beschikking hebben, zoals hun opleidingsniveau, hun inkomen (ouders) en hun gezondheidsbeperkingen. Ook kijken we naar overheidsvoorzieningen zoals jeugdzorg, participatiewet en Wmo. Voor dit project maken we gebruik van het stapelingsbestand, de enquête sociaal domein en CBS-registraties.

Vorbereiding nieuwe opzet SCP-enquête sociaal domein

Ontwikkelingen in de kwaliteit van leven van mensen vormen voor het SCP een belangrijke focus in het onderzoek naar het sociaal domein: hoe vergaat het mensen in het sociaal domein na de decentralisaties? Omdat landelijke gegevens hierover niet beschikbaar waren en zijn, heeft het SCP de enquête sociaal domein ontwikkeld en zijn in 2015, 2016 en 2017 mensen ondervraagd die gebruikmaken van individuele voorzieningen in het sociaal domein, aangevuld met een relatief beperkt aantal mensen dat niet zo'n voorziening gebruikt. Dat geeft een goed beeld van mensen die problemen hebben, de weg naar een voorziening weten te vinden en een voorziening toegewezen krijgen. Mensen die wel problemen hebben maar geen individuele voorziening (meer) gebruiken, blijven echter onderbelicht. Ook in andere informatiebronnen, zoals registraties, blijft deze groep buiten beschouwing. Het is echter wel van belang om inzicht te krijgen in hun problemen en in de vraag of ook zij zich redden. Daarom wordt de mogelijkheid verkend om de mensen die we ondervragen niet te selecteren op basis van het voorzieningengebruik, maar op basis van de problemen die ze hebben, bijvoorbeeld bij het voeren van een eigen huishouding, de financiën, het onderhouden van contacten of het invullen van formulieren. Via een modelmatige schatting van de groepen die risico lopen op een aantal problemen, kunnen zij gerichter worden benaderd. Hierbij werken we samen met het CBS.

Vergelijking cijfers GGD Gezondheidsmonitor en SCP-enquête sociaal domein

De cijfers van het SCP in de *Overall rapportage sociaal domein* bieden inzicht in ontwikkelingen in het sociaal domein, onder meer wat betreft eenzaamheid en participatie van vooral gebruikers van individuele voorzieningen. GGD/GHOR Nederland geeft met de GGD Gezondheidsmonitor inzicht in de gezondheid van Nederlanders (gezondheid wordt daarbij breed ingevuld, met onder andere ook aandacht voor financiële problemen, eenzaamheid, sociaal netwerk en zelfredzaamheid). De twee dataverzamelingen beogen deels hetzelfde te meten, soms met dezelfde meetinstrumenten (zoals bij eenzaamheid) en soms met een net iets andere insteek (zoals bij zelfredzaamheid). De populatie van de Gezondheidsmonitor (400.000 respondenten uit de gehele bevolking) verschilt van die van de enquête sociaal domein (4000 respondenten die een individuele voorziening gebruiken en 1000 mensen die dat niet doen).

Dit project geeft inzicht in de vraag in hoeverre verschillen in vraagstelling en populatie leiden tot verschillende uitkomsten. Daarbij kijken we naar de resultaten voor vier groepen: (1) mensen met een chronische aandoening; (2) mensen met een lage sociaaleconomische status (SES); (3) eenoudergezinnen met minderjarige thuiswonende kinderen en (4) 85+-ers. Naast inzicht in enkele vergelijkbare outcome-metingen (zoals eenzaamheid en redzaamheid) kijken we ook naar verschillen in de problemen in diverse situaties (zoals het voeren van een zelfstandig huishouden, zich verplaatsen, sociale contacten onderhouden, vrijetijdsactiviteiten ondernemen en financiële problemen).

Voor dit project worden gegevens uit de enquête sociaal domein en uit de GGD Gezondheidsmonitor gebruikt.

Verkennd inzicht in het niet-gebruik van voorzieningen in het sociaal domein

Met de SCP-enquête sociaal domein krijgen we inzicht in de kwaliteit van leven en de problemen van mensen die een individuele voorziening gebruiken, maar niet in de groep mensen die wel problemen heeft maar geen individuele voorziening gebruikt. Voor de toekomstige monitoring willen we daar verandering in brengen (zie het project *Vorbereiding nieuwe opzet SCP- enquête sociaal domein*). De GGD Gezondheidsmonitor geeft inzicht in de gezondheidstoestand van 400.000 Nederlanders (gezondheid wordt daarbij breed ingevuld, met onder andere ook aandacht voor financiële problemen, eenzaamheid, sociaal netwerk en zelfredzaamheid). Naast de enquête sociaal domein beschikt het SCP, in samenwerking met het CBS, over een zogeheten stapelingsbestand, waarin voor elke Nederlander bekend is welke (individuele sociaal domein) voorziening gebruikt wordt. Door de respondenten van de Gezondheidsmonitor te koppelen aan dit stapelingsbestand kunnen we bekijken welke mensen wel problemen hebben maar geen individuele voorziening gebruiken. In dit project kunnen we bovendien bekijken welke kenmerken deze mensen hebben en bijvoorbeeld ook hoe hun sociale netwerk eruitziet en of ze eenzaam zijn. Dit project start in 2019 en loopt door in 2020.

2.5.5 LHBTI

Risico- en beschermende factoren voor de leefstijl en psychische gezondheid van LHB-jongeren

Deze studie gaat in op de verklarende mechanismen voor een slechtere leefstijl of slechtere psychische gezondheid bij LHB-jongeren. Dit zal op twee manieren onderzocht worden. Ten eerste door heteroseksuele jongeren te vergelijken met LHB-jongeren. Een vraag die hierbij aan bod komt is onder andere: rapporteren LHB-jongeren vaker een slechte leefstijl/psychische gezondheidsproblemen omdat zij meer worden gepest? We kijken ook naar factoren die mogelijk beschermend werken tegen slechte leefstijl/psychische gezondheidsproblemen, zoals een positieve ouder-kindrelatie, een positieve relatie met leeftijdgenoten of internetcontact. Vragen die hierbij aan bod komen, zijn: gelden verschillen tussen LHB-jongeren in leefstijl en psychische gezondheid ook voor LHB-jongeren die hoge niveaus van sociale steun rapporteren? Heeft pesten ook effect op de psychische gezondheid van LHB-jongeren als zij hoge niveaus van steun ervaren?

Het tweede deel van dit project zoomt in op onderlinge verschillen tussen LHB-jongeren. Specifiek wordt onder LHB-jongeren gekeken of LHB-specifieke stressoren (zoals geïnternaliseerde homofobie of het geheim houden van de seksuele oriëntatie) voorspellend zijn voor een slechte leefstijl/psychische gezondheidsproblemen. Het project zet niet alleen de laatst bekende gegevens op een rij (afkomstig van het Health Behaviour in School-aged Children 2017 (HBSC) en het onderzoek Seks onder je 25e), maar laat ook ontwikkelingen in de tijd zien.

2.6 Programma Maatschappelijke participatie

2.6.1 Lijn 1: De toegankelijke samenleving

Toegankelijkheid van de samenleving

Op burgers wordt een beroep gedaan om zelfredzaam te zijn. Tegelijkertijd nemen de complexiteit en de digitalisering van de samenleving toe. Dit roept de vraag op in hoeverre de samenleving voor iedereen toegankelijk is, voor welke groepen toegankelijkheid een probleem is en wat de oorzaken en gevolgen zijn voor hen en voor de samenleving als geheel. In diverse SCP-studies wordt al aandacht geschonken aan dit onderwerp (zoals *Rapportage Sociaal Domein, Verschil in Nederland Voorbij* en *Evaluatie van de Participatiewet*), maar een overkoepelende benadering vanuit het toegankelijkheidsperspectief ontbreekt. In dit project beginnen we met een inventarisatie en synthese van beleid, data en literatuur die aan dit thema raken (2019). Op basis hiervan bepalen we welke vragen nog onbeantwoord zijn en additionele dataverzameling vergen. In 2020/2021 voeren we eventuele additionele dataverzameling uit, met een publicatie (en andere uitingsvormen) eind 2021. Het programma Maatschappelijke participatie werkt voor dit project samen met de programma's Dynamiek op de arbeidsmarkt, Zorg en ondersteuning en Gezondheid en welzijn.

Meedoen in sport en cultuur

In dit project staat de vraag centraal welke burgers in meer of mindere mate participeren in sport en cultuur en hoe dit tussen sociaal-demografische groepen en door de jaren heen verandert of verschilt. Het komt voort uit de meest recente VTO-dataverzameling (2018-2019). De data komen halverwege 2019 beschikbaar wat begin 2020 zal resulteren in een beknopte publicatie.

Verklarend model sportdeelname

Om meer zicht te krijgen op waarom sommige Nederlanders niet sporten en andere juist wel ontwikkelen we het Verklarend model sportdeelname. Het model richt zich in eerste instantie op het verklaren van sportdeelname vanuit een sociaal-ecologisch model, waarbij zowel persoonskenmerken als omgevings- en beleidskenmerken aandacht krijgen, daarnaast kunnen de uitkomsten van het model input geven voor de vraag waar beleid het best op zijn plaats is. Het project wordt begin 2019 afgerond.

Verschil in Nederland Voorbij

Dit SCP-brede project is gebaseerd op een representatieve bevolkingsenquête die zowel een landelijk beeld schetst alsook regionale uitdieping mogelijk maakt met de mogelijkheid tot koppeling aan registerdata. Het heeft als doel om de verschillende kapitaalgroepen in Nederland in kaart te brengen, en ook de mechanismen die hieraan ten grondslag liggen en de gevolgen van de verschillende kapitaalsvormen voor de individuele kwaliteit van leven en de kwaliteit van de samenleving. Het project is deels een herhaling en deels een verdieping van het SCR2014 (*Verschil in Nederland*). We gaan na in hoeverre de zes destijds geïdentificeerde kapitaalgroepen vandaag de dag bestaan en of er veranderingen hebben plaatsgevonden in omvang en samenstelling van de groepen, en hoe die veranderingen zijn beïnvloed door maatschappelijke en beleidstrends. Daarnaast vindt verdieping plaats van kennis over de mechanismen die maatschappelijke tegenstellingen verscherpen, zoals ruimtelijke segregatie, institutionele segregatie (discriminatie), deelname aan formele en informele organisaties, en sociale segregatie op het terrein van mediaconsumptie en internetgebruik. Hierdoor zal, meer dan in de vorige editie het geval was,

inzicht ontstaan in de aard van de tekorten in hulpbronnen, de betekenis ervan voor maatschappelijke verschillen, de kwaliteit van leven van burgers en samenleving en regionale verschillen. Op basis van de enquête zullen een begin- en een slotpublicatie en tevens drie thematische deelpublicaties verschijnen: *De stand van zaken van kapitaalsgroepen* (startpubl.), *Sociaal onbehagen en onzekerheid* (deelpubl. 1), *De rol van persoonskapitaal* (deelpubl. 2), *Regionale variatie* (deelpubl. 3) en *Mechanismen, investeren in kapitaal en beleidsopties* (slotpubl.). De startpublicatie staat voor 2019 gepland, de andere publicaties volgen daarna. Binnen het programma Maatschappelijke participatie zal de aandacht met name uitgaan naar de invloed van de verschillende kapitaalsvormen op meer of minder meedoen.

2.6.2 Lijn 2: De cohesieve samenleving

Ervaren discriminatie: minderheidsperspectief

In 2013 onderzocht het SCP de mate waarin verschillende groepen discriminatie ervaren in Nederland op verschillende terreinen. Met het oog op de maatschappelijke discussie en beleidsmatige aandacht van verschillende departementen rondom dit thema, herhalen we deze studie in 2018/2019. Het doel van het project is het in kaart brengen van de mate waarin dezelfde groepen anno 2018 discriminatie ervaren en hoe dat is veranderd in vergelijking met vijf jaar eerder. Daarnaast beogen we te begrijpen hoe het komt dat sommige mensen discriminatie intensiever ervaren dan andere, in kaart te brengen welke mechanismen leiden tot het zich meer of minder uitgesloten voelen van bepaalde groepen en te onderzoeken wat de gevolgen zijn van ervaren discriminatie. In dit project hebben we zowel aandacht voor gevolgen voor de individuele kwaliteit van leven als gevolgen voor de kwaliteit van de samenleving. Het project maakt gebruik van een survey afgenomen in een representatieve steekproef onder verschillende groepen van de Nederlandse bevolking, en daarnaast van verdiepend kwalitatief onderzoek. Het mondt uit in een rapport dat enerzijds een inzichtelijk cijfermatig overzicht van ervaren discriminatie biedt en anderzijds aandacht schenkt aan de mechanismen achter en gevolgen van ervaren discriminatie. Het rapport komt eind 2019 beschikbaar.

Inclusie- en verliesgevoelens

'Beste reizigers' klinkt inmiddels uit de NS-omroepinstallatie, op scholen en in bedrijven loopt de discussie of men een christelijke feestdag in zal ruilen en er zijn discussies over (vermeende) oneerlijke concurrentie door voorkeursbeleid en quota en over welke monumenten en straatnamen gepast zijn. Vanuit overheden, (belangen)organisaties en groepen zelf klinkt de roep om een meer inclusieve samenleving die ruimte en plaats biedt aan meer verschillende groepen om te participeren en gerepresenteerd te worden in de samenleving. Inclusie gaat niet altijd zonder pijn. Verschillende groepen in Nederland hebben het gevoel dat ze zaken aan het verliezen zijn en dat zichzelf onderwerp zijn geworden van discriminatie.

In dit project gaan we na welke groepen op welke dimensies (cultureel, structureel, representatief en ruimtelijk) welke reacties oproepen en welke mechanismen hier een rol bij spelen (zoals bedreiging van verworven rechten, ervaren rechtvaardigheid en ervaren legitimiteit). Het project behelst een beknopte literatuurstudie, pilotinterviews, een vignettenstudie en verschillende casussen. 2019 zal vooral in het teken staan van de literatuurstudie, de pilotinterviews en het uitwerken van een casus op het gebied van inclusie en representatie in cultuur. Het onderzoek wordt in 2021 afgerond.

Gescheidenheid en overbrugging in (sociale) media, werkplekken, scholen en verenigingen

Binnen de diverse populaties van Nederland tekenen zich verschillende maatschappelijke tegenstellingen af in (onder meer) herkomst, opleidingsniveau, geografie en politieke waarden. Gescheiden leefwerelden kunnen maatschappelijke spanningen teweegbrengen en ten koste gaan van maatschappelijk vertrouwen, onderlinge solidariteit én gelijke kansen. Net als discriminatie zijn segregatie en informele contacten tussen groepen niet zonder consequenties. Terwijl (sociale) media vaak gezien worden als oorzaak van verdergaande polarisatie en scheidslijnen, worden verenigingen, buurten, werkplekken en scholen doorgaans gezien als plek waar verbinding tot stand komt. Met dit project onderzoeken we de betekenis van contexten als media en verenigingen voor het ontstaan van contacten tussen burgers in verschillende groepen in het dagelijkse leven en bestuderen we hoe zij verlopen en doorwerken in de manier waarop mensen aankijken tegen (andere) bevolkingsgroepen en de samenleving als geheel. Het project start in 2019, de dataverzameling staat voor de jaren daarna gepland en de eerste resultaten zullen in 2021 beschikbaar komen. Het project is een samenwerking tussen de programma's Maatschappelijke Participatie en Welzijn en zorg.

2.6.3 Lijn 3: De zich organiserende samenleving

(Verwachte) ontwikkelingen in vrijwilligerswerk

Vrijwilligers vormen een belangrijk onderdeel van de zich organiserende samenleving. In veel sectoren, zoals sport, onderwijs, zorg, jeugdwerk, kerkelijk leven, erfgoed en cultuur vervullen zij een grote rol in het in stand houden van voorzieningen. Daarnaast vraagt de zich terugtrekkende overheid om meer inzet van burgers, en gaat het dus verder dan in stand houden, maar mogelijk ook om verbeteren of alternatieven bieden. Waar enerzijds geluiden zijn dat het aandeel mensen dat vrijwilligerswerk verricht stabiel is in de afgelopen jaren, is er anderzijds ook zorg voor hun inzet. Zo willen mensen zich minder snel vastleggen en hebben ze een voorkeur voor kleine, kortlopende taken. Ook is de verwachting dat de vergrijzing gevolgen zal hebben. Recente beleidsstukken kondigen dan ook tal van maatregelen aan om nieuwe vrijwilligers te trekken en te behouden.

In dit project gaan we na welke trends we in verschillende studies in het aanbod van vrijwilligers zien en welke ontwikkelingen, gegeven de maatschappelijke drijvende krachten, we voor de toekomst mogen verwachten. We brengen in kaart met welke maatregelen het beleid het vrijwilligersaanbod op peil wil houden en kijken met behulp van bestaande literatuur, beschikbare data en interviews met vrijwilligers en verenigingen/instellingen in hoeverre dit realistisch lijkt en of er alternatieven zijn en zo ja welke. Hierbij focussen we op twee specifieke sectoren: sport en cultuur. Het project start zal begin 2021 worden opgeleverd.

Verkenning: De zichzelf organiserende burger

Lokale, regionale en nationale overheden en burgers zelf verwachten veel van burgerparticipatie. Bij burgerinitiatieven spelen vragen over zaken als zeggenschap, gehanteerde sturingsmechanismen, in- en uitsluiting, de verhouding tussen overheid en burger, verwachtingen en eisen, legitimiteit van beleid en overheid, en effecten op de kwaliteit en toegankelijkheid van voorzieningen. Zowel bij het SCP als bij universiteiten en gemeenten vindt veel onderzoek naar burgerparticipatie plaats. Onderzoeken richten zich vaak op burgerinitiatieven in een bepaalde stad of op een bepaald thema (bv. in de zorg of op het gebied van duurzaamheid). Interviews en casuïstiek liggen dan voor de hand, maar roepen tevens vragen op over de overkoepelende lessen die hieruit getrokken kunnen worden. In 2019 voert het SCP een verkenning uit waarbij middels

stakeholderconsultatie, beleidsstukken en recente nationale en internationale onderzoeken wordt gekeken welke overkoepelende vragen er liggen en welke innovatieve onderzoeksmethoden beschikbaar zijn om die overkoepelende vragen te beantwoorden. De verkenning zal worden uitgevoerd door de programma's Maatschappelijke participatie, Zorg en ondersteuning en Duurzame samenleving.

2.7 Programma Waarden en zingeving

2.7.1 Lijn 1: Religie en levensbeschouwing

Niet-gelovigen en spiritueel gelovigen

Het rapport dat uit deze deelstudie zal voortkomen, is het derde en laatste rapport in de serie religieuze ontwikkelingen in Nederland, na de in 2018 verschenen rapporten *Moslims in Nederland* en *Christenen in Nederland*.

Buiten de geïnstitutionaliseerde religie manifesteert zich een brede baaierd aan alternatieve spirituele stromingen en interesses. En dan is er nog een aanzienlijk aantal Nederlanders dat bij geen enkele godsdienstige groep is aangesloten, zich als atheïst, agnost of humanist typeert en veelal ook sceptisch staat tegenover de nieuwerwetse spiritualiteit. Ook deze laatste groep heeft natuurlijk te maken met vraagstukken van zingeving maar gaan daarbij, in tegenstelling tot gelovigen, minder makkelijk te rade gaan bij de antwoorden die hierop door godsdiensten gegeven worden. Daarnaast zien we dat andere bronnen van zingeving, bijvoorbeeld tradities en rolpatronen, minder vanzelfsprekend zijn geworden. In kwalitatieve verkenningen en nieuw enquêteonderzoek zal zingeving van niet-gelovigen en spiritueel gelovigen in kaart worden gebracht naast die van aanhangers van geïnstitutionaliseerde religies. Het rapport hierover zal nog in 2019 verschijnen.

Werk en zingeving

In 2019 vindt een verkenning plaats naar de betekenis en het belang van zingeving voor werk. Wat maakt werk 'zinnig'? Hoe maken scholieren keuzes met betrekking tot hun (vervolg)opleiding met het oog op toekomstig zinnig en zingevend werk? Welke beroepen worden in het algemeen als zinnig ervaren en welke niet? Dit project start in 2019 in samenwerking met de programma's Dynamiek op de arbeidsmarkt en Opgroeien en leren.

2.7.2 Lijn 2: Sociaal-culturele integratie

Longitudinale cohortstudie asielzoekers en statushouders

In het kader van de Longitudinale cohortstudie asielzoekers en statushouders verschijnen in 2019 diverse publicaties. Begin 2019 verschijnt een rapport met verklarende analyses over onder meer de psychische gezondheid, de sociaal-culturele en structurele integratie van statushouders en over factoren die van invloed zijn op de komst van asielzoekers naar Nederland. Er wordt gebruikgemaakt van gekoppelde survey- en registratiegegevens. Kwalitatief onderzoek onder Syriërs moet duidelijk maken welke keuzes zij maken ten aanzien van hun participatie, waarom ze deze keuzes maken en in welke mate beleid hierop van invloed is. In de eerste helft van 2019 wordt de tweede *wave* uitgevoerd van de survey onder Syrische statushouders. Op grond hiervan stellen we een rapportage op die ingaat op de ontwikkelingen in de structurele en sociaal-culturele integratie, met gebruikmaking van gegevens die in 2017 en 2019 zijn verzameld. In dit project wordt samengewerkt met het CBS, WODC en RIVM.

Verdiepende integratiestudie arbeidsmarkt

De overkoepelende vraagstelling bij deze deelstudie is hoe de arbeidsmarktpositie van migranten zich gedurende de levensloop ontwikkelt en wat de invloed hierbij is van niet-economische factoren. Bij niet-economische aspecten kan men bijvoorbeeld denken aan culturele kenmerken,

gezondheid, sociale netwerken, taal, herkomstmilieu, religiositeit en opvattingen die verband houden met de arbeidsmarktpositie. Hierbij richt het onderzoek zich onder meer op de groep die zich afzijdig houdt van de arbeidsmarkt en op de positie van migrantenvrouwen. Over dit onderzoek zal in 2019 worden gerapporteerd. Het vindt plaats in samenwerking met het programma Dynamiek op de arbeidsmarkt.

Sociaal-culturele integratiestudie 2020

In 2019 zullen voorbereidingen worden getroffen voor de Survey Integratie Minderheden (SIM) en een verdiepende studie over sociaal-culturele integratie. De start zal zijn in 2019, het veldwerk zal gedaan worden in 2020, publicatie wordt verwacht in 2020/21.

2.7.3 Lijn 3: Publieke opinie en politiek

Continu Onderzoek Burgerperspectieven

Met het Continu Onderzoek Burgerperspectieven (COB) worden sinds 2008 de publieke opinie en publieke stemming in Nederland gemonitord met kwartaalenquêtes, focusgroepen en aanvullende telefonische interviews. Het onderzoek heeft een sterke focus op betekenisgeving van burgers aan het samenleven en de politiek en maakt daarvoor veelvuldig gebruik van open vragen. Behalve voor trends is er ook aandacht voor verschillen tussen bevolkingsgroepen en de oorzaken daarvan. Met andere databronnen wordt Nederland in landenvergelijkend perspectief geplaatst. Ook in 2019 zijn vier kwartaalberichten *Burgerperspectieven* voorzien. Daarnaast zullen voorbereidingen getroffen worden voor het onderzoek in 2020 en verder, onder andere op basis van de begin 2019 uit te brengen bevindingen van een externe evaluatiecommissie COB. In 2019 besteden we aandacht aan de meting van waardeoriëntaties en zal het veldwerk voor het kwantitatieve en kwalitatieve onderzoek opnieuw worden aanbesteed.

Globalisering, publieke opinie en onbehagen

Economische, sociale, culturele en politieke globalisering worden vaak in verband gebracht met gevoelens van onzekerheid en onbehagen in de bevolking. Aan de andere kant is er in Nederland in brede lagen van de bevolking traditioneel een sterke onderkenning van de voordelen van internationale handel en uitwisseling. In dit onderzoek proberen we de ervaringen met en waarderingen van verschillende aspecten van globalisering beter in kaart te brengen en te relateren aan elkaar en aan houdingen ten opzichte van samenleving en politiek. In 2019 zal een SCP-publicatie worden afgerond over de uiteenlopende betekenissen van globalisering voor burgers in het algemeen en voor groepen werkenden die direct met economische globalisering te maken hebben in het bijzonder. Deze publicatie is gebaseerd op gegevens van COB-respondenten en vanuit informele focusgroepen (*peer group discussions*). Met het CPB zal een publicatie worden uitgebracht over regionale verschillen in economische globalisering en haar sociaal-economische en sociaal-culturele verbanden. Dit project wordt uitgevoerd in samenwerking met het CPB.

Maatschappelijk onbehagen

In vervolg op eerder onderzoek naar maatschappelijk onbehagen en politieke onvrede zal in deze studie vooral worden gefocust op de sociale verschillen en sociaaleconomische achtergronden en stimuli van onbehagen. Dit is een deelstudie van ViNv (Verschil in Nederland voorbij; zie programma Maatschappelijke participatie). Publicatie van deze deelstudie is voorzien voor 2020.

Democratische rechtsstaat

Afzonderlijke waarden van de democratische rechtsstaat krijgen in bevolkingsenquêtes doorgaans veel steun van de invullers, maar hoe diep en verplichtend is die steun, hoe wordt omgegaan met spanningen tussen waarden en in welke groepen is er minder steun? In 2019 worden deze vragen met een literatuurstudie verkend, wordt overlegd met andere kennisinstituten die op dit terrein actief zijn en wordt een begin gemaakt met empirisch onderzoek naar afwegingen tussen waarden. Dat zal gebeuren in zogeheten survey-experimenten waarbij binnen enquêtes waarden op verschillende wijzen worden geformuleerd, gecombineerd en gecontextualiseerd om hun relatieve belang en begrenzingen in beeld te krijgen. Publicatie hierover is voorzien in 2020.

2.7.4 Lijn 4: Media en opinievorming

Monitoring mediagebruik

Welke veranderingen doen zich voor in het mediagebruik van Nederlanders, hoe zijn ze te verklaren en welke mogelijke gevolgen hebben ze voor mens en maatschappij? Hierover zal worden gerapporteerd op basis van het Media:Tijd-onderzoek (derde meting in herfst 2018). In 2019 zal ook een plan gemaakt worden voor het vervolg van de monitoring. Een vraag daarbij is hoe nog in de monitoring ontbrekende groepen (met name mensen met een migratieachtergrond en kinderen en jongeren) kunnen worden geïncludeerd. Een andere vraag is of de monitoring niet meer buiten het SCP kan plaatsvinden zodat onderzoek binnen het SCP zich meer op effecten van mediagebruik kan richten.

Media en opinievorming

Welke rol spelen traditionele en nieuwe media in hoe mensen zich (des)informereren over belangrijke (lokale, nationale en internationale) kwesties en tot oordelen daarover komen? Naast verdere theoretische verkenning wordt in 2019 empirisch onderzoek gestart naar veranderingen van houdingen en gedrag(sintenties) van burgers ten aanzien van de energietransitie (zie programma Duurzame samenleving). Daarnaast wordt onderzoek voorbereid naar de rol van de media bij de vorming en versteviging van consensus over morele, maatschappelijke en politieke kwesties binnen groepen en de bevordering van debat en dialoog daarover tussen groepen. Dit onderzoek wordt ontwikkeld binnen een breder project over maatschappelijke scheidslijnen en binding (zie programma Maatschappelijke participatie).

2.8 Programma Duurzame samenleving

De projecten van het programma Duurzame samenleving zijn niet gerubriceerd naar de onderzoekslijnen. De reden hiervoor is dat veelal binnen één project vragen beantwoord worden uit meerdere onderzoekslijnen.

Verkennde studie voor de Burgermonitor Duurzame Samenleving

Het doel van deze verkennde studie is tweeledig. Enerzijds verkennen we met dit onderzoek het burgerperspectief op de energietransitie. Hoe verhouden kennis, houdingen, motieven, verwachtingen en het gedrag van burgers zich tot draagvlak en participatie, processen van in- en uitsluiting en de (verwachte) gevolgen voor de brede welvaart? Anderzijds gebruiken we deze verkenning om een aantal methodologische kwesties en theoretische assumpties op basis van een theoretisch raamwerk te onderzoeken in aanloop naar de ontwikkeling van een tweejaarlijkse Burgermonitor Duurzame Samenleving (zie hieronder). Deze studie bestaat uit een vragenlijstonderzoek in een representatieve steekproef van de Nederlandse bevolking uit het LISS-panel, en uit verdiepende interviews met een beperkt aantal respondenten om resultaten van het vragenlijstonderzoek te duiden en nader inzicht te krijgen in onderliggende mechanismen.

Burgermonitor Duurzame Samenleving

De Burgermonitor Duurzame Samenleving zal vanaf begin 2020 elke twee jaar het burgerperspectief op de duurzaamheidstransitie in kaart brengen. In dit onderzoek brengen we in kaart hoe de kennis, houdingen, motieven, verwachtingen en het gedrag van burgers met betrekking tot deze transitie zich verhouden tot (a) draagvlak en participatie; (b) processen van in- en uitsluiting; en (c) de (verwachte) gevolgen voor de brede welvaart (kwaliteit van leven). We richten ons daarbij op vragen als: zijn er verschillen tussen verschillende sociale groepen in hoe zij zich relateren aan de duurzaamheidstransitie en hoe kunnen we deze verschillen verklaren? Is er draagvlak onder de burgers voor beleidsinterventies die als doel hebben de samenleving te verduurzamen? Wat doen burgers nu al en wat willen ze (en kunnen ze) doen om bij te dragen aan het behalen van de klimaatdoelen? De Burgermonitor Duurzame Samenleving geeft een beeld van het burgerperspectief op het verduurzamen van de Nederlandse samenleving door de tijd heen. De Burgermonitor Duurzame Samenleving zal, in samenwerking met het CBS, gegevens verzamelen onder een representatieve steekproef van de Nederlandse bevolking vanaf 18 jaar. Daarnaast zullen kwalitatieve methoden van dataverzameling worden gebruikt om de resultaten te duiden of om onderliggende mechanismen beter te begrijpen.

Burgerperspectief op de gastransitie: een verkennde studie

Deze studie richt zich op het burgerperspectief op de transitie naar gasvrije woningen en wijken in de bestaande bebouwde omgeving. De plannen van gemeenten met betrekking tot deze transitie staan veelal nog in de kinderschoenen. Wel experimenteert een aantal gemeenten met de transformatie van bestaande woningen. De overheid lijkt te verwachten dat de burger de (gemeentelijke en regionale) plannen zal volgen en is daarom vooral op zoek naar draagvlak. Een belangrijke vraag voor gemeenten en regionale overheden is op welke manier burgers betrokken willen en kunnen worden. Een klein deel van de woningeigenaren neemt zelf al initiatief, maar het merendeel lijkt eerst behoefte te hebben aan duidelijkheid en heldere randvoorwaarden. Deze studie zal zich richten op kennis, houdingen, opvattingen en verwachtingen bij woningeigenaren ten aanzien van de gastransitie, beleidsdoelen en mogelijke maatregelen. Door middel van focusgroepgesprekken met woningeigenaren uit al dan niet experimentele wijken in diverse gemeenten proberen we een eerste inzicht te krijgen in hoe bewoners deze transformatie beleven, hoe ze de rol van burgers en overheden zien, en waar ze behoeften hebben aan

ondersteuning. De resultaten zullen, naast deze focusgroepen, gebaseerd zijn op gesprekken met experts en literatuuronderzoek.

Verzet tegen de landschapstransitie

Veel duurzaamheidsbeleid brengt ingrijpende veranderingen met zich mee in onze leefomgeving en de inrichting van het landschap. De overheid zoekt naar draagvlak voor dit soort veranderingen, maar kan daar niet vanzelfsprekend op rekenen. We zien regelmatig groepen in de samenleving die een plek willen 'beschermen' tegen ontwikkelingen die ze onwenselijk vinden in hun directe omgeving (bv. plaatsing van windmolens, dijkverhoging, verwildering). We noemen dit 'plaats-beschermende acties'. We denken aan het onderzoeken van voorbeelden rond de energietransitie en over natuur en biodiversiteit. Eerder onderzoek suggereert dat vaak te gemakkelijk wordt aangenomen dat verzet tegen implementaties van verduurzamingsbeleid voortkomt uit: 1) 'Not in my backyard' (NIMBY-)sentimenten; 2) gebrek aan kennis van mensen die zich verzetten en 3) afkeuring van de doelen van het beleid (verduurzaming). Deze verklaringen zijn op hun best onvolledig. Daarnaast, of in plaats daarvan wijzen verschillende auteurs erop dat verzet voortkomt uit: a) gevoelens van onrechtvaardige behandeling; b) laag vertrouwen in belanghebbenden; en c) sociaal-culturele en historische factoren van de betreffende plekken. Dit onderzoek vult bestaande kennis aan door het verzet te bestuderen in een context van een verdeelde, of polariserende publieke opinie.

(On)duurzame sociale praktijken

Burgers die duurzame attitudes aanhangen, gedragen zich lang niet altijd (consequent) duurzaam. Deze bekende mismatch tussen attitudes en gedrag wordt veelal vanuit een gedragsperspectief bestudeerd, waarbij de focus ligt op waarneembaar gedrag en het individu. Een andere – en voor het SCP nieuwe – invalshoek is die van de socialepraktijkenbenadering. Hier staat juist niet het individu centraal, maar sociale praktijken, waarbij elementen als sociale normen, rollen, routines, materiële objecten (bv. aanbod in en nabijheid van winkels) en instituties (bv. wet- en regelgeving, keuzearchitectuur) in onderlinge samenhang bestudeerd worden. Hoe zien bepaalde dagelijkse duurzame en minder duurzame praktijken in Nederland eruit? Welke factoren belemmeren dan wel bevorderen deze (on)duurzame praktijken? Centraal staan sociale praktijken rondom voedsel, consuminderen en een nog nader te bepalen derde thema. Naast diepte-interviews zal ook gebruikgemaakt worden van observatie en auto-fotografie/videografie. Dit project leent zich vanwege de vernieuwende methode(n) voor ontwikkeling binnen het innovatielab.

Gevolgen van duurzaamheid voor kwaliteit van leven

Binnen het strategisch perspectief Kwaliteit van leven staat onder meer de vraag centraal welke gevolgen maatschappelijke ontwikkelingen hebben voor de kwaliteit van leven van Nederlandse burgers. De verschillende duurzame transitie die in Nederland op de rol staan, zullen top-down gevolgen hebben voor hoe burgers hun toekomstige leven kunnen en willen inrichten, en daarmee ook voor hun kwaliteit van leven. Daarnaast zijn burgers ook al zelf bottom-up maatschappelijk bewust aan het consumeren op verschillende manieren. In dit project staat de relatie tussen beide typen duurzame ontwikkeling en kwaliteit van leven van burgers centraal. Ten eerste kijken we naar de relatie tussen verschillende soorten van maatschappelijk bewust consumeren en welbevinden en in hoeverre deze relatie binnen bepaalde sociale groepen sterker is. Ten tweede onderzoeken we de impact van de verschillende transitie op de bredere kwaliteit van leven van burgers en welke in- en uitsluitingsprocessen hier mogelijk een rol spelen. Naast kwantitatief onderzoek (onder meer European Social Survey en Verkenning Burgermonitor Duurzame Samenleving) zetten we focusgroepen in om de resultaten van het vragenlijstonderzoek en achterliggende processen te duiden.

Media en opinies over klimaatverandering

Attitudes ten opzichte van klimaatverandering worden gevoed door informatie die mensen in hun omgeving oppikken, onder andere via het sociale netwerk en de (sociale) media. Omdat ontwikkelingen als klimaatverandering zeer abstract zijn en de gevolgen ervan vaak pas op lange termijn merkbaar zijn, hebben mensen weinig houvast aan eigen ervaringen. Des te groter is dan de rol van indirecte informatie op de attitudevorming, zo ook via media. Wij zullen vanuit het theoretische perspectief *competitive framing* onderzoeken in wat voor informatieomgeving mensen zich een mening vormen over klimaatverandering. Vanwege het abstracte karakter ervan ontmoet het vraagstuk klimaatverandering nogal eens twijfels over de urgentie van actie of zelfs scepsis of actie überhaupt nodig is. Wat volgens de één wetenschappelijk bewezen is, wordt door een ander afgewezen als 'alternatief feit' of nepnieuws. Met dit onderzoek naar invloedrijke mediaframes willen we het inzicht vergroten in de (scheidingslijnen tussen) attitudes die onder verschillende bevolkingsgroepen en mediagebruikers voorkomen. We stellen (geautomatiseerde) inhoudsanalyse voor, een voor het SCP innovatieve methode, zo mogelijk gecombineerd met surveyonderzoek om vast te stellen in hoeverre mediaframes samenhangen met bestaande attitudes onder de bevolking en veranderingen daarin.

Klimaatverandering ervaren

Denker des Vaderlands René ten Bos vraagt zich af 'waarom mensen steeds minder goed in staat zijn de weg te vinden' als het om ecologie, het klimaat en de toekomst van de planeet gaat. In dit door interviews en literatuur geïnformeerde essay gaan we hierop in door de vraag te stellen hoe Nederlanders klimaatverandering ervaren. Deze vraag gaat vooraf aan vragen van andere projecten in dit programma. We bouwen voort op denkbeelden uit de filosofie en psychologie, en besteden aandacht aan verhalen uit de samenleving. Persoonlijke verhalen geven een aanvullend beeld op het discours van experts. Aandacht zal besteed worden aan: a) ervaringen met in Nederland merkbare gevolgen van klimaatverandering – denk hierbij aan mislukte oogsten en zoetwatertekorten, gezondheidsklachten, vroege kievietseieren; b) ervaringen met berichtgeving – artikelen, documentaires, tentoonstellingen –, ook over vragen van 'ver weg' en over de 'toekomst'; c) gesprekken over klimaatverandering in de privésfeer.

Verkenning: de zichzelf organiserende burger

Zie programma Maatschappelijke participatie.

3 Methodologie

3.1 Methodologische advisering en ondersteuning en methodologische onderzoek

Het SCP investeert veel in de methodologische begeleiding en vernieuwing van het eigen onderzoek op de volgende terreinen:

- Adviseren van onderzoekers de keuze van dataverzamelings- en analysemethoden. Ook het introduceren van voor het SCP nieuwe, geavanceerde analysemethoden valt hieronder.
- Het ondersteunen van onderzoekers bij het koppelen en harmoniseren van bestanden, het ontwikkelen van vragenlijsten, het uitvoeren van complexe analyses, etc.
- Het toezien op de methodologische kwaliteit van het onderzoek en het vertalen van wet- en regelgeving naar onderzoek. Hieronder valt ook de inkoop van diensten (het verzamelen van data) en de Algemene Verordening Gegevensbescherming (AVG), die in 2018 van is toepassing geworden. Het SCP streeft ernaar zoveel mogelijk privacy by design in dataverzameling toe te passen. In 2019 zullen Privacy Impact Assessments worden uitgevoerd.
- Infrastructurele taken, zoals het documenteren van bestanden, het bijhouden van een datacatalogus, het bijhouden van methodologische pagina's op intranet.
- Innovatie, het verkennen en implementeren van nieuwe soorten data, nieuwe analysemethoden, nieuwe onderzoeksvragen, etc. Dit gebeurt samen met de onderzoekers.

Kennisverwerving blijft hierbij nodig voor een goede advisering. Het SCP is actief betrokken bij nationale (Nederlands Platform voor Survey Onderzoek (NPSO)) en internationale netwerken.

Daarnaast voert het SCP methodologisch onderzoek uit. Een belangrijk deel van dit onderzoek vindt plaats in het kader van het European Research Infrastructure Consortium European Social Survey (ESS-ERIC). Het SCP behoort tot het Core Scientific Team en een van de methodologen is Deputy Director Methodological. Het SCP houdt zich bij het ESS vooral bezig met de kwaliteit van de dataverzameling door interviewers. De daar opgedane kennis en netwerken vormen een belangrijke input voor het kwaliteitsbeleid van het SCP. In 2019 publiceert het ESS landenvergelijkende gegevens over attitudes, waarden en meningen van een groot aantal Europese landen, met als nieuwe onderwerpen 'Justice and Fairness' en de 'Timing of Life'.

3.2 Bronnen van gegevens voor SCP-onderzoek

Surveys zijn nog steeds een van de belangrijkste databronnen van het SCP. Surveydata voor SCP-onderzoek worden verzameld door het CBS en door marktonderzoeksbureaus. Methodologisch advies en ondersteuning bij de uitbesteding van dataverzamelingen, de onderzoeksopzet, het trekken van de steekproef, het ontwikkelen van de vragenlijsten en het monitoren van veldwerk, draagt bij aan de kwaliteit van de data. In 2019 worden 18 surveys gestart en/of afgerond, een overzicht staat in kader 3.1.

Naast surveys maakt het SCP in toenemende mate gebruik van kwalitatieve gegevens, voornamelijk afkomstig uit (diepte-)interviews en focusgroepgesprekken. Daarnaast wordt ook gebruik gemaakt van andere kwalitatieve methoden zoals (lokale) observaties en online-groepsgesprekken. In 2019 worden ca. twintig kwalitatieve (deel-)onderzoeken uitgevoerd.

Ook registraties en administratieve bestanden zijn waardevolle gegevensbronnen voor SCP-onderzoek, die een goede aanvulling vormen op surveys, zeker met het oog op de dalende surveyrespons in Nederland.

Social media data, een vorm van big data, worden bij twee SCP-projecten geanalyseerd. Dit maakt onderdeel uit van innovatie op methodologisch gebied, waar het SCP de komende jaren op in zal zetten.

3.3 Innovatie bij het SCP

De visitatiecommissie van het SCP oordeelde in 2016 dat de wetenschappelijke kwaliteit van het onderzoek en de wetenschappelijke productie van het SCP excellent is. Wel vond men het wenselijk dat het ingezette beleid om (nog) beter aan te sluiten bij de vele ontwikkelingen die plaats vinden op het gebied van statistiek en dataverzameling en meer ruimte te organiseren voor methodologische innovatie.

Voor 2019 is een aantal innovatielijnen van belang. Deze initiatieven zijn deels al eerder ingezet, en deels niet innovatie in strikte zin, maar wel relatief nieuw voor het SCP-onderzoek.

- Kwalitatief onderzoek

Bij het SCP wordt sinds lang gebruik gemaakt van kwalitatief onderzoek, en dan voornamelijk van interviews en focusgroepen. In 2019 zal meer gebruik gemaakt worden van mixed methods, en worden enkele (voor het SCP) nieuwe kwalitatieve methoden verkend, zoals online groepsdiscussies. Daarnaast worden onderdelen van het algemene kwaliteitsbeleid toegespitst op kwalitatief onderzoek. De uitdaging bij kwalitatief onderzoek is om waar nodig en nuttig voor het SCP nieuwe methoden te introduceren, zonder al te veel te diversifiëren.

- Vernieuwing in surveymethodologie

Het onderzoek van het SCP berust van oudsher op surveys, waarvan een aantal met een zeer lange geschiedenis (Culturele Veranderingen in Nederland (CV), Tijdbestedingsonderzoek (TBO)). Binnen de surveys hebben de laatste jaren grote veranderingen plaatsgevonden, of zijn grote veranderingen voorzien. Zo is in 2018 met het CBS en de universiteit van Utrecht een groot innovatieproject opgezet, waarbij webdagboekjes voor het TBO worden ontwikkeld en de mogelijkheden (technisch, gebruik, privacy) en apps worden verkend. Internationaal (Eurostat) is er grote belangstelling voor dit project. Experimenten moeten leiden tot een nieuw ontwerp voor het TBO in 2021.

Het SCP maakt steeds meer gebruik van websurveys. Een uitdaging hierbij is de lage respons onder specifieke groepen, zoals jongeren en laaggeletterden. Dit vraagt om een innovatieve oplossingen, zoals de doelgroepgerichte benadering van het CBS, waarbij op basis van kenmerken van de persoon (afkomstig uit registratiegegevens) gekozen voor een specifieke benaderingsstrategie.

- Toenemend gebruik registraties

In toenemende mate worden registraties gebruikt voor SCP-onderzoek, veelal via het CBS. Registraties zijn deels een zelfstandige bron van informatie, deels een goede aanvulling op surveygegevens. De toegang tot registraties kan in veel gevallen via remote access geregeld worden. Een blijvend probleem is dat ook registraties fouten bevatten, en dat het bijvoorbeeld veel tijd kan kosten registraties van verschillende gemeenten op elkaar af te stemmen.

- Gebruik big data

Big data werden in het verleden gezien als panacee. In de praktijk zijn voorbeelden van nuttige toepassingen van big data voor SCP-onderzoek (m.u.v. registers) echter schaars, en is het vaak lastig toegang tot big data te krijgen (i.v.m. privacy-wetgeving, maar ook vanuit commerciële overwegingen). Op het moment wordt samenwerking verkend met het Center for Big Data Statistics van het CBS, allereerst om uit te zoeken welke onderzoeksvragen (deels) met big data beantwoord kunnen worden.

- Geavanceerdere analysemethoden

Op het gebied van analysemethoden vinden innovaties plaats. Voor het SCP nieuwe methoden, zoals meta-analyse, panel-analyse, latente klasse analyse en geavanceerde vormen van regressie worden geïntroduceerd om onderzoeksvragen beter te kunnen beantwoorden. In 2019 komen de resultaten beschikbaar van een interne projectgroep die voorstellen doet op het terrein van visualisaties.

Kader 3.1 Surveys in 2019

In 2019 worden in opdracht van het SCP de onderstaande surveys gestart en/of afgerond. Deels betreft het hier nieuwe peilingen voortbouwend op eerder surveys, en deels is er sprake van geheel nieuwe dataverzamelingen.

1. Het **arbeidsvraagpanel** brengt tweejaarlijks in beeld hoe werkgevers in Nederland aankijken tegen de arbeidsmarkt en het arbeidsaanbod in Nederland, de belemmeringen en kansen die zij zien, en de overwegingen die leidend zijn voor hun gedrag en besluiten.
2. Het survey **Leefsituatie van werkenden en niet-werkenden** brengt de attitudes in kaart van deze groep ten opzichte van betaald werk, onbetaald werk en sociale zekerheid. Niet alleen voor henzelf maar ook voor de maatschappij als geheel.
3. In de (jaarlijkse) **Periodieke Peiling Jongeren** worden jongeren van 12 tot en met 21 jaar met uiteenlopende achtergronden wordt de jongeren gevraagd hoe ze hun toekomst zien en denken over het Nederland waarin ze opgroeien. Naast een vaste kern aan vragen wordt er per peiling een specifiek thema belicht.
4. In het survey **Het Moderne Gezinsleven en Welbevinden Kinderen** wordt de ouders van jonge kinderen gevraagd naar hun verwachtingen, opvattingen en keuzes in het opvoeden van hun kinderen, en hoe ze vorm en inhoud geven aan het gezinsleven. In de peiling wordt zoveel mogelijk rekening gehouden met de toegenomen variatie in gezinsvormen.
5. In het survey **Gezondheid, Zorg, Ondersteuning en Welzijn**, onder mensen met en zonder lichamelijke en psychische beperkingen, wordt gevraagd naar redzaamheid, gebruik van uiteenlopende vormen van zorg en ondersteuning en kwaliteit van leven.
6. Het survey **Ouderen in Instellingen** vindt ongeveer iedere vier jaar plaats sinds 1996. Ouderen in een verpleeghuis (of hun netwerk en verzorgenden) worden gevraagd naar de gezondheid, leefsituatie, kwaliteit van zorg en kwaliteit van leven.
7. Het survey **Informele Hulp** brengt de omvang in kaart (zowel mantelzorg als vrijwilligerswerk in de zorg en ondersteuning), de ervaringen van informele helpers en de bereidheid om informele hulp te geven. Dit onderzoek is een vervolg op onderzoek uit 2014 en 2016.

8. Dit survey vraagt mensen in het **Sociaal Domein** naar de problemen die ze hebben, hun sociale netwerk, redzaamheid, kwaliteit van leven en de voorzieningen die ze gebruiken.
9. De **Vrijtijdsomnibus** brengt de kernthema's voor cultuurparticipatie en sportbeoefening in kaart, waarbij de interesse in, bezoek aan en beoefening van sport en cultuur centraal staan.
10. Het survey **Schuldhelpverlening** brengt de uitgangssituatie van mensen met risicovolle schulden in kaart en vormt de nulmeting voor een gerandomiseerd veldexperiment waarin we de effecten van schuldhelpinterventies meten.
11. In **Verschil in Nederland voorbij** worden de verschillende kapitaalgroepen in Nederland in kaart, evenals de mechanismen die hieraan ten grondslag liggen en de gevolgen van de verschillende kapitaalsvormen voor de individuele kwaliteit van leven en de kwaliteit van de samenleving.
12. Het survey **Ervaren discriminatie** presenteert een beeld van ervaren discriminatie op verschillende domeinen onder diverse minderheidsgroepen in Nederland.
13. De tweede peiling onder **het panel Syrische statushouders** wordt net als de eerste peiling in 2016 uitgevoerd in samenwerking met het CBS, RIVM en WODC. Het panel maakt deel uit van het longitudinaal cohortonderzoek asielzoekers en statushouders.
14. Het **Survey Integratie Migrantten** (SIM) wordt sinds 2006 om de ca. 4 jaar gehouden, bevat informatie over de integratie van personen met een Turkse, Marokkaanse, Surinaamse, Antilliaanse, Poolse en Somalische achtergrond (1000 personen per groep).
15. Het **Continu Onderzoek Burgerperspectieven** (COB) loopt sinds 2008 en bestaat per jaar uit vier kwartaalenquêtes, focusgroepen in twee kwartalen en kleinschalig terugbellen in de andere twee kwartalen. Doel is het achterhalen van zorgen van burgers en hun opvattingen over maatschappelijke en politieke kwesties met veel aandacht voor motiveringen daarvan.
16. Het survey **Burgerperspectief Duurzaamheid** is een vooronderzoek voor de Burgermonitor Duurzame Samenleving.
17. De **Burgermonitor Duurzame Samenleving** brengt tweejaarlijks de sociale en maatschappelijke aspecten en effecten van de duurzaamheidstransities op burgers in kaart. In dit onderzoek meet het SCP de kennis, houdingen, motieven, verwachtingen en het gedrag van burgers over deze transities en hoe deze zich verhouden tot (a) draagvlak en participatie, (b) processen van in- en uitsluiting en c) de brede welvaart (kwaliteit van leven).
18. De reeks **Culturele veranderingen** meet doorlopend veranderingen in de opvattingen van de Nederlandse bevolking. Thema's zijn o.a. het overheidsbeleid, emancipatie en integratie. In dit survey worden ook vragen gesteld voor de **SCP Leefsituatie Index** over uiteenlopende aspecten van de kwaliteit van leven (huisvesting, gezondheid, vrijetijdsbesteding, sociaal netwerk, eenzaamheid, satisfacties, psychisch welbevinden; en opvattingen over LHBT).